

NÓTÁRI TAMÁS

Studiorum atque artium contentio (Cic. Mur. 22-30.)

I.

Cicerónak a 63-as év végén – épp a Catilina-összecsüvés idején – igen kényes feladatot kellett magára vállalnia: a *res publica* stabilitásának megőrzése érdekében barátjával, S. *Sulpicius Rufusszal*, a kor kiváló jogászával szemben kellett megvédenie L. *Licinius Murenát*, akit *Sulpicius* választási vesztegetéssel (*ambitus*) vádolt. Be kellett bizonyítania, hogy *Murena*, aki megnyerte a választást, valóban méltóbb s alkalmasabb a *consuli* tisztségre, mint *Sulpicius*. Ugyanakkor nem intézhetett nyílt támadást *Sulpicius* ellen, hiszen nem kívánta magától elidegeníteni egyébként kedves barátját, akinek kiváló tehetségével és felkészültségével maga is tisztában volt. A következő taktikát választotta: a két fél személye helyett azok hivatását hasonlította össze (*studiorum atque artium contentio*), vagyis a jogtudósi pályát a hadvezérel, illetve a szónokival. A mérleg természetesen – amint ezt a helyzet is megkívánta – az utóbbi javára billent. Mennyiben tekinthetők azonban *Cicero* ezen kijelentései személyes vélemények? Ezt vizsgálván előbb röviden vázoljuk a történeti helyzetet, a beszéd felépítését, a felek életútját, a vádat valamint a *Corpus Ciceronianum*ban található, a *res militarisra* és *iurisprudentiára* vonatkozó gondolatokat (II/1-7.). Ezt a *pro Murena* vonatkozó részének (22-30.) kommentárral ellátott fordítása (III.), majd rövid összefoglalás (IV.) követi.

II.

1. Kr. e. 63-ban a 62-es évre *Lucius Licinius Murenát* és *Decimus Iunius Silanust* választották meg *consulnak*, rajtuk kívül azonban még L. *Sergius Catilina* és *Servius Sulpicius Rufus*, korának legkiválóbb jogtudósa pályázott e tisztségre. M. *Porcius Cato* a választás előtt nyilvánosan esküt tett, hogy sógorát, *Silanust* kivéve bárki nyerje is meg a választást, *ambitus* miatt vádat fog emelni ellene,¹ amely – a későbbiekben beváltott – fenyegetés elsősorban az összecsüvést szító *Catilina* ellen irányult,² ám a *Silanusszal* együtt megválasztott *Murenát* szintén érintette; a vesztes *Sulpicius* pedig már a választás előtt, a kampány során elkezdett bizonyítékokat gyűjteni riválisainak törvénybe ütköző üzérkedésire vonatkozóan.³ Rómában egyáltalán nem számított ritkaságnak, hogy a megválasztott *magistratus* *ambitusszal* vádolták; 66-ban mindkét *consul designatus*, P. *Cornelius Sullát* és P. *Antonius Paetust* is elítélték, 54-ben pedig a négy pályázó egyike sem kerülhette el az *ambitus* miatti eljárást.⁴ A *consul designatus* elítélése természetesen nem csekély mértékben megingathatta a *res publica* stabilitását,⁵ azt viszont, hogy a *Sulpicius* és *Cato* által emelt vád messze túllépte a *res publica* számára magában rejtett veszélynek „szokásos” mértékét, a 63-as év cseményei indokolták: a választások júliusban zajlottak le, október 21-én az etruriai fegyverkezés miatt hatályba lépett a *Senatus Consultum Ultimum*, november 8-án *Cicero* *consul*ként megtartotta a *senatusban* *Catilina* elleni első beszédét, amit november 9-én a nép előtt elmondott második *Catilinaria*

¹ Plut. Cato min. 21.3.

² Mur. 51.

³ Mur. 43-46.

⁴ Adamietz: Marcus Tullius Cicero – Pro Murena. Mit einem Kommentar herausgegeben von J. Adamietz. Darmstadt, 1989. 1. (a továbbiakban: Adamietz)

⁵ Mur. 79.82.

követett. November közepén *Catilinát hostis patria*enak nyilvánították, december 3-án Rómában letartóztatták *Catilina* cinkosait, ekkor hangzott el a nép előtt a harmadik, majd december 5-én a *senatus*ban a negyedik *Catilinaria*.⁶ Az *ambitus* miatt lefolytatott pert s így a *pro Murena* elhangzását november utolsó napjaira datálhatjuk, ugyanis az utalások világossá teszik, hogy a beszéd idején még nem tartóztatták le Rómában az összecsesküvőket, s *Cato* még nem kezdte meg néprövidületi működését (december 10.), viszont *Catilina* már eltávozott Rómából (november 8.).

A perben négy vádlóval (*Servius Sulpicius Rufus*, *M. Porcius Cato*, az ifjabb *S. Sulpicius Rufus* és egy bizonyos közelebbről nem ismert *C. Postumius*) és három védővel találkozunk (*Q. Hortensius Hortalus*, *M. Licinius Crassus* és *Cicero*), az eljárás *Murena* felmentésével zárult.⁷

2. A beszéd szerkezetét a következőképpen vázolhatjuk.⁸

1-10 *prooemium*. *Cicero* azon vádak alól tisztázza magát, amelyeket ellenfelei a szemére vetettek, mivel elvállalta *Murena* védelmét, 11-83 *dispositio*, 11-14 a *Murena* életvitelére vonatkozó vádakot utasítja vissza, 15-53 a többi pályázó választási sikerének csélyeit tárgyalja, 15-17 *Murena* és *Sulpicius* származása és hírnevének tisztasága jóformán azonos, 18-42 *Murena* azonban eddigi tetteivel megelőzi *Sulpiciust*, (19)-22-30 *studiorum atque artium contentio*: a jogászai és a katonai, illetve a szónoki pálya összevetése, 31-42 *Murena praetorként* és *propaetorként* szerzett érdemei, 43-52 az ellenfél taktikájának bírálata, amely azokat, akik nem szimpatizáltak *Catilinával*, szélsőségszerűen *Murena* táborába űzte, 54-83 a tényleges vádpontok cáfolata, 61-66 *Cato* fellépésének az élet kívánja elvenni: *Cato* csupán túlságba vitt erénye miatt vált *Murena* vádlójává, 67-77 az egyéb vádpontok rövid cáfolata. 78-83 a reálpolitikus szemszögéből a per fonák voltát hangsúlyozza: aki azt akarja, hogy a 62-es évben csak egy *consul* kezdje meg hivatali működését, az akaratlanul is *Catilinát* s a *res publica* elpusztítására szövetkezőket támogatja. 83-90 *epilogus*: felhívja a bírákat, hogy ítéletükben a köz javát tartsák szem előtt.

3. A *Ciceróval* nagyjából egykorú⁹ *Servius Sulpicius Rufus* patriciusi nemzetségből származott,¹⁰ s ifjúkorától kezdve *Ciceróhoz* hasonló tanulmányokat folytatott; 78-ban – vagy vele vagy csupán ugyanakkor, mint *Cicero* – *Rhodosra* menvén *Molonál* tanult, majd Rómába visszatérve a jogi pálya felé fordult.¹¹ 75-ben *Ostia*ban volt *quaestor*,¹² majd 65-ben *praetor*,¹³ s a *quaestio peculatus* elnöke, *magistratura* után nem fogadott el provinciát, s amint tudjuk, 63-ban hiába pályázott a 62-es év *consulatusára*, e tisztséget csak 51-ben nyerhette el jelentős tőkét kovácsolva maga számára elismertségéből, amit *iurisconsultusként* szerzett,¹⁴ s az ellen-

⁶ A *Catilina* összecsesküvéshez bővebben lásd Drexler, H.: *Die Catilinarische Verschwörung*. Darmstadt, 1976.

⁷ Flacc. 98. dom. 134.

⁸ Fuhrmann: *Marcus Tullius Cicero. Sämtliche Reden*, Bd. 2. Eingeleitet, übersetzt und herausgegeben von M. Fuhrmann. Zürich-Stuttgart, 1970. 295. A *pro Murena* szerkezetének bővebb elemzéséhez lásd Classen, J.: *Die geleugnete Wählerwerbung – Die Rede für Murena*, in *Recht – Rhetorik – Politik. Untersuchungen zu Ciceros rhetorischer Strategie*. Darmstadt, 1985. 120 és köv. (a továbbiakban: Classen)

⁹ Brut. 150. *Actates nihil aut non fere multum differunt.*

¹⁰ Mur. 16. *Pater fuit equestri loco, avus nulla industrior laude celebratus.*

¹¹ Brut. 151. *Postea una Rhodum ille etiam profectus est, quo melior esset et doctior; at inde ut rediit, videtur mihi in secunda arte primus esse maluisse quam in prima secundus.*

¹² Mur. 18.

¹³ Mur. 35.42.; Kübler: *Sulpicius Rufus*. RE II. 7. 1938. 51.

¹⁴ *Servius Sulpicius Rufus* jogászai pályája credményciként a következők emelhető ki: teljességgel szakított a múlt pontifikális tradícióival, a *ius civile* mellett a *ius praetoriumot* is tudományos igényű művelte, széles körben felhasználta a dialektika módszerét, *Seacvola* kazuisztikája helyett a teóriára helyezte a fő hangsúlyt; ő teremtette meg az első valószínű jogi iskolát, ezzel és 180 könyvből álló életművével igen

fele, *Cato* felé irányuló általános ellenszenvből.¹⁵ Megjegyzendő, hogy az 51-es év forrásaiból ugyanolyan kevésbé energikus, s ugyanolyan határozatlan ember képe tárul elénk *S. Sulpicius Rufus*ról,¹⁶ mint amelyet *Cicero* róla a *pro Murená*-ban festett. Halála után *Cicero* ünnepélyes temetést követelt több helyüitt méltott¹⁷ barátja számára, s szobrának a rostra előtti felállítását.¹⁸ Mindkét kívánsága teljesült.¹⁹

Mely okokra vezethető vissza *Sulpicius* 63-ban elszenvedett veresége? Minthogy nagyapja nem jutott el a *curcus honorum* csúcsára, s apja nem volt tagja a *senatus*-nak, nem örökölhetett olyan társadalmi kapcsolatokat, amelyekre az érvényesüléshez szüksége lett volna, sem olyan hivatalt nem viselt, amely ezen kapcsolatok megszerzését jelentősen elősegíthette volna.²⁰ Vereségének oka azonban részint személyiségében keresendő; ellenfelei kezdeti sikereit látván túl korán visszavonult, s ahelyett, hogy saját győzelmén munkálkodott volna, a győztes elleni vád előkészítésének szentelte magát.²¹

4. *Lucius Licinius Murena*²² 105-ben született, s apjának fővezérsége alatt 83 és 81 között Kis-Ázsiában teljesített hadiszolgálatot, akinek *triumphus*-ain is részt vett.²³ 75-ben *Sulpicius*-szal együtt töltötte be a *quaesturát*,²⁴ majd 74-ben *L. Lucullus consullal* visszatért az időközben újra fellángolt *mithridatesi* háborúba.²⁵ 65-ben ismét *Sulpicius collegája* volt, s *praetor urbanusként* bőven volt alkalma arra, hogy a fényűzően megrendezett *Ludi Apollinares*-szel nem csekély népszerűsége tegyen szert,²⁶ *propraetorként* 64-ben *Gallia Narbonensist* kapta osztályul. A vádlók nemzetségének új voltát²⁷ vetették szemére, azonban *Murena* nem volt a szó hagyományos értelmében vett *homo novus*, hiszen a generációk sorában ő volt a negyedik, aki elérte a *praetori* tisztséget, s e megjelölést általában azokra vonatkoztatva használták, akiknek családtagjai nem érték el a *ius imaginum*-mal járó *curulisi* hivatalok egyikét sem.²⁸ Sikeresnek egyik alapja erős anyagi háttere volt, amit már az általa *praetorként* rendezett játékok is bizonyítottak, s amelyen galliai *propraetorsága* csak javított; ugyanakkor az aktuálpolitikai helyzet is az ő malmára hajtotta a vizet, hiszen a *Catilina* részéről fenyegető veszéllyel szemben jól szervezett, ütőképes hadseregre volt szükség, amivel a pályázók közül egyedül *Murena* rendelkezett.²⁹ *Consulatusa* után jelentősebb tetteiről nem tudunk,³⁰ az adott politikai helyzettől s a választás eredményétől függetlenül jól mutatja *Servius Sulpicius Rufus* intellektuális fölényét – az általa hátrahagyott 180 könyvből álló életmű³¹ – az egyéniségét tekintve inkább jellegtelen *Murena* felett.

jelentős hatást fejtett ki az utókorra. Pólay E.: *Publius Mucius et Brutus... fundaverunt ius civile*. AUSz, 1962. 45.

¹⁵ Plut. *Cato* min. 49.2., Dio Cass. 40.58.3.

¹⁶ 51-ben *Caelius* így ír *Sulpicius*ról egy *Cicero*-nak küldött levelében: *Fam.* 8.10.3., *Nosti Marcellum, quam tardus et parum efficax sit, itemque Servius quam cunctator.*

¹⁷ *Phil.* 9,10. *Omnes ex omni aetate, qui in hac civitate intelligentiam iuris habuerunt, si unum in locum conferantur cum Ser. Sulpicio non sint comparandi. Nec enim ille magis iuris consultus quam iustitiae fuit.*

¹⁸ *Phil.* 9,15-17.

¹⁹ *Pomponius D.* 1.2.2.43.; *Münzer*: *Licinius Murena*. RE I. 25. 1926. 857. (a továbbiakban: *Münzer*)

²⁰ *Adamietz* 5.

²¹ *Mur.* 43.

²² *Lucius Licinius Murenáról* bővebben lásd *Münzer* 446-449.

²³ *Münzer* 446., *Mur.* 11.

²⁴ *Mur.* 18.

²⁵ *Mur.* 20.89.

²⁶ *Mur.* 35-41.53.

²⁷ *Mur.* 17. *generis novitas*

²⁸ *Adamietz* 15.

²⁹ *Adamietz* 18.

³⁰ *Münzer* 449.

³¹ *Adamietz* 19.

5. *L. Licinius Murena* ellen a vád – amint említettük – *ambitus*, választási vesztegetés volt. Az *ambitus* kezdetben csupán azon tevékenységet jelölte, amikor az adott hivatalra pályázó körbejárta a választókat, hogy ezzel szavazataikat a maga számára biztosítsa.³² Első törvényi szabályozása azonban meglehetősen korai időre, 432-re datálódik, amikor is a néptribunusok olyan *plebiscitumot* vittek keresztül, amely megtiltotta, hogy a pályázók mesterségesen fehérített, ragyogóvá tett ruhával hívják fel magukra a figyelmet, így gyűjtve maguknak voksokat.³³ *C. Poetelius tribunus plebis* nevéhez fűződik azon 358-as *pleciscitum*, amely megtiltotta a pályázóknak, hogy piacokon és falvakban járják körül a választókat,³⁴ ami nyilvánvalóan a Rómán kívüli etikátlan szavazatszerzésnek kívánt gátat szabni. A törvényhozás csak az *ambitus* szankcionálta, az *ambitio* sohasem volt törvénybe ütköző,³⁵ gyakran egyszerűen *petitio* értelemben szerepelt,³⁶ olykor a becsvágyat jelölte – pejoratív értelemben – ám soha nem lett belőle jogi terminus, illetve tényállásszerű cselekményt jelentő fogalom.³⁷ A Kr. e. 2. század első feléből származó két *ambitust* szankcionáló törvénynek, a 181-es *lex Cornelia Baebiana*nak,³⁸ s egy 159-ből származó *lex*nek³⁹ csupán létezéséről tudunk, tartalmukat nem ismerjük.⁴⁰ A *C. Gracchus* és *Sulla* közötti korban már létezett a *quaestiones perpetuae* rendszere, amelynek *quaestio ambitus* is részét képezte⁴¹ – ugyancsból az időből (116-ból) értesülünk az első kimondottan *ambitusra* irányuló vád alapján lefolytatott perrel is.⁴² *Sulla*, miként a büntetőeljárás egész rendszerét újjászervezte, új alapokra helyezte a *quaestio ambitus* működését is, s a kiszabandó büntetést a közhivatalra való pályázástól való tíz éves eltiltásban határozta meg.⁴³ A *lex Corneliát* 67-ben a *lex Calpurnia* követte,⁴⁴ amely szankcióját tekintve jelentős szigorodást hozott a korábbi törvényekhez képest: akit ezen törvény alapján ítélték el, kizárták a *senatusból*,⁴⁵ egész életére eltiltották a közhivatalok viselésétől,⁴⁶ s igen jelentős pénzbüntetést is kellett fizetnie.⁴⁷ 63-ban látott napvilágot a 62-es év *consulatusára* pályázók helyeslésétől kísérve a *Lex Tullia de ambitu*,⁴⁸ amely a korábbi szankciókat a Rómából és Itáliából való 10 éves száműzetéssel toldotta meg,⁴⁹ ezen törvény meg akarta akadályozni, hogy a pályázók a választóknak közvetlenül pénz fizessenek, s korlátozni kívánta azon sereglet nagyságát, amely a jelöltet Rómába való bevonulásakor kísérte a pályázó biztos győzelmének érzetét súlykolván a választókba – ezen utóbbi rendelkezés mind a törvénytelen befolyásolás mértékének csökkenését, mind pedig a rendfenntartó közegekben szűkölködő Róma közbiztonságának javulását volt hivatva elősegíteni.⁵⁰ Az *ambitus*-törvények mind-

³² Fest. 5.16. circumeundo supplicandoque; Varro ling. 5.28. qui populum candidatus circumit, amit.

³³ Liv.4.25. ne cui album in vestimentum addere petitionis liceret causa. Megjegyzendő viszont, hogy ezen ragyogóvá tett ruha viselőjének megnevezése [candidatus] jelenti ma is jónéhány nyelven a hivatalra pályázó nevét [candidate, Kandidat, le candidat].

³⁴ Liv.17.15. nundinas et conciliabula adire

³⁵ Plaut. Trin. 1033. ambitio iam more sancta est, libera est a legibus

³⁶ Sull. 4.11.

³⁷ Mommsen, Th.: Römisches Strafrecht. Leipzig, 1899. 866. (a továbbiakban: Mommsen)

³⁸ Liv. 40.19.11. Legem de ambitu consules ex auctoritate senatus ad populum tulerunt.

³⁹ Liv. perioch. 47. lex de ambitu lata

⁴⁰ Mommsen 867.

⁴¹ Kunkel, W.: Quaestio. In: Kleine Schriften. Weimar, 1974. 75. (a továbbiakban: Kunkel)

⁴² 116-ban a 115-ös év egyik consulatusi tisztségét M. Aemilius Scaurus nyerte el, mire őt a vesztés P. Rutilius Rufus *ambitus*sal vádolta. Ezt követően Aemilius Scaurus is így járt el Rutilius Rufusszal szemben – az ügy mindkettőjük számára felmentő ítélettel ért véget. Bővebben ehhez lásd Gruen, E. S.: Roman Politics and the Criminal Courts 149-78 B. C., Cambridge, 1968. 120-122.

⁴³ Kunkel 62.

⁴⁴ Mur. 46.67., Dio Cass. 36.38.

⁴⁵ Dio Cass. 36-38.

⁴⁶ Sull. 22.63.

⁴⁷ Dio Cass. 36-38.

⁴⁸ Mur. 3.

⁴⁹ Dio Cass. 37.29.

végig igen csekély eredményességet mutattak, hiszen amint *Adamietz* találó szellemességgel megjegyzi: az *ambitus* tényleges határait végeredményben csak a jelöltek anyagi lehetőségük korlátai szabták meg.⁵¹

6. A rómaiak a háborút köztudottan az élet természetes velejárójának tartották, s teljességgel tisztában voltak azzal, hogy *imperiumukat* is katonai erényüknek, a *virtus militaris*nak köszönhetik; így tehát a tudatukban a háború mestersége-művészete, a *res militaris* megelőzött minden más tevékenységet, amelyek gyakorlásának feltételcseit a *res militaris* segítségével kivívott/kikényszerített béke teremtette meg. A *Corpus Ciceronianum* azonban egyáltalában nem bővelkedik olyan helyekben, amelyek ezen véleménynek adnának hangot: elismeri ugyan, hogy az ősök által a római népre hagyományozott dicsőség igen sok dologban áll, sőt jóformán mindenben fennáll, ám leginkább a hadügyben,⁵² ugyanakkor *Cn. Pompeius* államférfiúi előrelátását és kiváló szónoki képességeit magasztalván kiemeli, hogy éppen ezen tulajdonságok képezik a hadvezér méltóságának lényegét.⁵³ A *res militaris* primátusát hirdető tradicionálisan római nézetet a *De officiis*-ben tovább finomítja: igaz ugyan – mondja –, hogy egy ifjú ember számára a dicsőséghez az a legjobb ajánlás, amit hadi érdemével szerez,⁵⁴ ám mindenképpen felülvizsgálatra szorul s cáfolandó azon, igen sokak által képviselt vélemény, mely szerint a háborús tettek nagyobbak s dicsőbbek volnának a béke tetteinél – hangzik figyelmeztetése,⁵⁵ majd levonván a következtetést azon álláspontra helyezkedik, hogy ha helyesen kívánunk ítélni, el kell ismernünk, hogy a békés polgári élet igen sok tette nagyobb-nak és kiválóbbnak mutatkozott a háborús tetteknél.⁵⁶ Meggyőződéssel s meggyőzően idézi azon szentenciát, melyet némely gonoszok s irigyek nem áttallanak támadni: „Térjenek ki a tóga előtt a fegyverek, s hajoljon meg a dics előtt a babér!”⁵⁷ – igazolván, hogy a békés polgári lét bátor cselekedetei semmivel sem csekélyebb fontosságúak, mint a háborús tettek, sőt az előbbieknek több igyekezetet s fáradságot kell szentelnünk, mint az utóbbiaknak.⁵⁸

7. *Cicero* és a jogtudomány kapcsolatának rövid vázolója során a *Cicero iurisconsultus* témakör már-már az áttekinthetetlenül gyarapodott irodalmának ismertetésétől eltekintve⁵⁹ helyesebben látszik a források tükrében feleletet keresni azon kérdésre, hogy milyen szerepet szánt *Cicero* a jogi ismereteknek, a *iurisprudentiának* saját működésében, a szónoki képésben s a *res publica* hajójának kormányzásában. *Iurisconsultus* barátaihoz írott leveleiben

⁵⁰ *Adamietz* 26.

⁵¹ *Adamietz* 27. Letztlich fand der ambitus eine wirkliche Grenze nur in den beschränkten finanziellen Möglichkeiten der Kandidaten.

⁵² imp. *Cn. Pomp.* 6. gloria, quae vobis a maioribus magna in omnibus rebus, tum summa in re militari tradita est

⁵³ imp. *Cn. Pomp.* 42. Iam quantum consilio, quantum dicendi gravitate et copia valeat, in quo ipso inest quaedam dignitas imperatoria, vos, Quirites, hoc ipso ex loco saepe cognovistis.

⁵⁴ off. 2.45. prima est igitur adulescenti commendatio ad gloriam, si qua ex bellicis rebus comparari potest

⁵⁵ off. 1.74. sed cum plerique arbitrentur res bellicas maiores esse quam urbanas, minuenda est haec opinio

⁵⁶ off. 1.74. vere autem si volumus iudicare, multae res extiterunt urbanae maiores clarioresque quam bellicae

⁵⁷ off. 1.77. Illud autem optimum est, in quod invadi solere ab improbis et invidis audio: Cedant arma togae concedant laurea laudi!

⁵⁸ off. 1.78. Sunt igitur domesticae fortitudines non inferiores militaribus; in quibus plus etiam quam in his operae studiique ponendum est.

⁵⁹ Az irodalomban fellelhető főbb nézetek áttekintését lásd *Hamza G.*: *Cicero és a jogtudomány kapcsolatának kérdései*. In: *Jogtörténeti Tanulmányok V.* 1983. 59. (a továbbiakban: *Hamza 1983.*), a *Corpus Ciceronianum* máig legjobb jogi feldolgozása: *Costa, E.*: *Cicerone giureconsulto I-II.* Bologna, 1927.

a *iurisprudentia* technikai elemeivel példálózván a *vos soletis*⁶⁰ és *in vestris libris*⁶¹ kifejezéseket használja, amellyel világosan elhatárolja magát a mesterség gyakorlati művelőitől, s okkal tulajdoníthatunk hasonló jelentést a *Trebatius*nak ajánlott, őt megörvendeztetni hivatott⁶² *Topicában* az *in vestris actionibus*⁶³, valamint a *pro Murenában* olvasható *in vestro artificio*⁶⁴ és *vestrae exercitationi*⁶⁵ fordulatoknak.⁶⁶ Hasonlóképpen némi büszkeséggel idézi *Gallus*nak azon kijelentését, mely szerint az adott tárgy nem a jog, hanem *Cicero* területére tartozik.⁶⁷ *A Corpus Iuris Civilis*ben többször történik utalás, illetve hivatkozás *Cicero*ra: *Pomponius Enchiridionjának* fragmentumaiban *Cicero*t elsősorban mint *exemplumot* idézi,⁶⁸ s szentenciái inkább a retorikai-politikai, semmint a jogi *actoritas* súlyával esnek latba⁶⁹ – a *Digestában* nem egy helyen található nem jogi szerzőktől származó citátumok,⁷⁰ így például *Marcianus*nál,⁷¹ *Gaius*nál⁷² és *Pomponius*nál,⁷³ az *Enchiridiontól* eltekintve *Cicero*t a *Digestában* négy helyen idézik⁷⁴ – mindegyik jogeset kapcsán az előbb említett szellemben. Ezen hivatkozások tehát – miként *Hamza* is megjegyzi⁷⁵ – nem bizonyítják azt, hogy a klasszikus *iurisconsultusok* *Cicero*t *stricto sensu* kollegának tekintették volna. Mindez azonban nem indokolja, hogy *Cicero*t a jogtudományban idegen testként kezeljük, vagy a *iurisprudentiát* *Cicero*tól alapvetően távol álló területnek tekintsük, hiszen a „*Nihil hoc ad ius; ad Ciceronem*”-vélemény valóban csupán a *stricto sensu iurisconsultusok* nézete volt, s csupán *Cicero*nak a jog gyakorlati, technikai művelésétől való idegenségét hangsúlyozza – a *iurisprudentiának* a jogi gyakorlat azonban csupán egyik ága, amelynek a mindennapokban megjelenő hasznossága még nem szolgáltat bizonyítékot annak abszolút értelemben vett fontosságára, primátusára.

Tény azonban, hogy *Cicero* egész életében igen szoros kapcsolatban állott a *iurisprudentia* gyakorlati művelőivel: mesterei között tartotta számon a két *Scaevolát*, az *augur* és a *pontifexet*, s a *Laelius de amicitia*ban maga számol be arról, hogy miután felöltötte a *toga virilist*, atyja elvitte *Mucius Scaevolához*, az *augurhoz*, akinek oldalától ettől fogva nem távozott, majd pedig ennek halála után a *pontifex Scaevolához* ment, akit a római állam egyik legkiválóbb tehetségű és szorgalmú férfiújának nevez.⁷⁶ s nagy elismeréssel említi életének feddhetlenségét.⁷⁷ *Familiarisai* közé sorolhatjuk *Visellius Aculeót*,⁷⁸ *C. Aquilius Gallust*⁷⁹ s a hozzá talán legközelebb álló *Servius Sulpicius Rufust*.

⁶⁰ Fam. 13.21.1.

⁶¹ Fam. 7.17.3.

⁶² Top. 1.

⁶³ Top. 64.

⁶⁴ Mur. 25.

⁶⁵ Mur. 29.

⁶⁶ Hamza 1983. 60.

⁶⁷ Top. 51. „Nihil hoc ad ius; ad Ciceronem” inquitbat Gallus noster.

⁶⁸ Nörr. 50.

⁶⁹ Hamza: Cicero és a római jog. Antik Tanulmányok, 1981. 149. (a továbbiakban: Hamza 1981.)

⁷⁰ Nörr. 50.

⁷¹ D. 32.65.4.

⁷² D. 50.16.223.2.

⁷³ D. 1.2.2.38.

⁷⁴ D. 42.4.7.4., D. 48.4.8., D.48.19.39., D. 50.16.96.pr.

⁷⁵ Hamza 1981. 150.

⁷⁶ Lael. lásd Ego autem a patre ita eram deductus ad Scaevolam sumpta virili toga, ut, quoad possem et liceret, a senis latere numquam discederem... quo mortuo me ad pontificem Scaevolam contuli, quem unum nostrae civitatis et ingenio et industria praestantissimum audeo dicere.

⁷⁷ Verr. 3.27.

⁷⁸ prov. 40.

⁷⁹ off. 3.60.

Cicero értékrendjében az ékesszólás határozottan maga mögé utasítja a *iurisprudentiát*, amire mi sem jellemzőbb, mint az a megállapítás, amit *S. Sulpicius Rufus*ra vonatkozóan tesz, nevezetesen, hogy inkább akart a második tudományban első lenni, mint az elsőben második,⁸⁰ s ezért választotta az *eloquentia* helyett a *iurisprudentiát*. A jogtudomány tere szűkebb, mint az ékesszólásé, s az ékesszólás természetéből adódóan jóval összetettebb annál, hiszen egy *iurisconsultus* működhet igen eredményesen az *ars oratoria* ismerete nélkül, az *orator* azonban nem lehet híjával bizonyos jogi ismereteknek. A szónoki képzés tehát nem nélkülözheti a jogi *studiumot*, miként az *orator* – s különösképp a *De oratore*ban és az *Orator*ban definiált *perfectus orator*⁸¹ – nem vehet meg egyetlen tudományt sem, hiszen azok mind társai s szolgálói a szónoki beszédnek. Cicero e konklúzió megfogalmazását a *De oratore*ben mesterének, a dialógus egyik főszereplőjének, *Crassus*nak adja szájába.⁸² A jogi ismeretek hasznosságát a beszélgetés folytatásában még határozottabban hangsúlyozza, nevezetesen azzal, hogy még akkor is fel kellene vállalniuk az embereknek a tanulással járó fáradságot, ha a jog megismerése nagy és nehéz feladat volna, mégpedig azon haszon nagysága miatt, amelyre elsajátításával szert tehetnek, ám, – s ezt *Scaevola* jelenlétében nem merné kimondani, ha maga a mester ezt nem maga szokta volna mondogatni – szerinte nincsen a *iurisprudentiánál* könnyebben megismerhető tudomány.⁸³ A *Brutus*ban Cicero talán egyetlen méltó – akkor már halott – ellenfelének, pályatársának *Hortensius*nak méltatásában kiemeli annak jogi ismereteit,⁸⁴ a *pro L. Valerio Flacco*ban pedig maró gúny céltáblájává teszi jogban járatlan ellenfelét.⁸⁵

Cicerót a *iurisprudentia* területén szerzett elmélyült ismeretei tehát feljogosították s képessé tették arra, hogy a jog clavult formalizmusát, a szó- és nem értelem szerinti jogértelmezést és jogalkalmazást, valamint a nála szűkebb látókörű jogászokat – jogászok közt csak nála szűkebb látókörűeket ismerünk – a tőle megszokott könnyedséggel nevetségessé tegye; ám ironiája soha nem kérdőjelezte meg, s még csak nem is érintette a jognak, a társalmi együttélés ezen igen fontos szabályozójának alapjait, támadását a felszín, a kiüresedett formák ellen intézte, s éppen ezáltal tette az építmény talpkövét még szilárdabbá.

Az ironia azonban, amellyel a *iurisprudentia* egyes elemeit Cicero kikezdi, sohasem irányul barátja, *Sulpicius* ellen, minden esetben világosan elkülöníti az embert, s a barátot az általa művelt tudomány fonákságaitól. Azon felettlőbb kényes helyzetnek, melyben reálpolitikai megfontolásoknál fogva *Murenát* kell védenie barátja, *Servius Sulpicius* vádjaival szemben, anélkül azonban, hogy azt megsebezne vagy magától elidegenítené, fölényes eleganciával húzza ki méregfogát.

⁸⁰ Brut. 151. videtur mihi in secunda arte primus esse maluisse quam in prima secundus, vö. Mur. 29.

⁸¹ a perfectus oratorhoz bővebben lásd Barwick, K.: Das rednerische Bildungsideal Ciceros. Berlin, 1963.

⁸² De orat. 1.75. Tua autem oratio fuit eius modi, non ut ullam artem doctrinamve contemneres, sed ut omnis comites ac ministraces orationis esse diceres.

⁸³ De orat. 1.185. Nam si esset ista cognitio iuris magna atque difficilis, tamen utilitatis magnitudo deberet homines ad suscipiendum discendi laborem impellere: sed... non dicerem hoc audiente Scaevola, nisi ipse dicere soleret nullius artis sibi faciliorem cognitionem videri.

⁸⁴ Brut. 322.

⁸⁵ Flacc. 35.

III.

Cicero: *pro Murena* 22-30. – fordítás:⁸⁶

(22) Ám hogy ezt félretéve visszatérjünk életűjük és hivatásuk összecvetéséhez, hogyan kételkedhetsz abban, hogy a *consulatus* elnyeréséhez sokkal nagyobb tekintélyt kölcsönöz a katonai rang, mint a polgári jogi pálya méltósága? Te már *virradatkor ébren vagy*,⁸⁷ hogy a hozzád fordulóknak jogi tanácsot adj, ő, hogy már korán reggel elérkezék hadseregével oda, ahová akar; *téged a kakasok, őt a trombiták szava költi fel*,⁸⁸ *te keresetet indítasz, ő a hadi rendet állítja fel*,⁸⁹ *te arra ügyelsz, hogy ügyfeleidet be ne csapják, ő, hogy a városokat, s a tábornok meg ne támadják*,⁹⁰ *ő azt tudja, hogy az ellenséges seregeket, te pedig hogy az esővizet hogyan kell*

⁸⁶ A magyarázatok elkészítésénél és a szöveghelyek összeállításánál elsősorban Adamietz, Bürge, Classen és Koch – Landgraf munkáit használtuk fel. Bürge, A.: *Die Juristenkomik in Ciceros Rede Pro Murena*. Zürich, 1974. (a továbbiakban: Bürge); Koch – Landgraf: *Ciceros Rede für L. Murena*, erklárt von H. A. Koch-G. Langraf, Leipzig, 1885.

⁸⁷ *vigilas tu de nocte*; a szellemi tevékenység, tanulás ideje már az ókorban is gyakran az éjszaka volt: Brut. 308 *at vero ego hoc tempore omni noctes et dies in omnium doctrinarum meditatione versabar*; Phil. 2,20 *et tamen omni genere monumentorum meorum perfecisse operis subsicivis, ut meae vigiliae meaeque litterae et iuventutis utilitatis et nominis Romano laudis aliquid adferrent*; Cicero Demosthenes példáját is említi: Tusc. 4,44 *cui non sunt auditae Demosthenis vigiliae? qui dolere se aiebat, si quando opificum antelucana victus esset industria. A jogászhoz hasonlóan a patronusnak is korán kellett kelnie a cliensek salutatója miatt, Cicero érezhetően nem rajongott e szokásért; Att. 1,18,1 *itaque cum bene completa domus est tempore matutino, cum ad forum stipati gregibus amicorum descendimus, reperire ex magna turba neminem possumus quocum aut iocari libere aut suspirare familiariter possumus*; a *vigilatio iurisconsultorum*ról a jogi források is hírt adnak: Cod.Th. 6,35,7 *quique inter agentes in rebus plenum vigiliarum munus exercent*; Cod. 3,35, *pro observatio testamentorum est multitis vigiliis excogitata*.*

⁸⁸ *te gallorum, illum bucinarum cantus exsuscitat*; az advocatus köztudottan az első kakasszóra kel: Hor. sat. 1,1,9 *agricolam laudat iuris legumque peritus, sub galli cantum consultor ubi ostia pulsat*; Hor. epist. 2,1,10 *Romae dulce diu fuit et sollemne reclusa mane domo vigilare, clienti promere iura*; Mart. 4,8,1 *prima salutantes atque altera conterit hora, exercet raucos tertia caudicidos*; – Cicero tehát példáit a hallgatóság számára is jól ismert területről, Róma mindennapi életéből veszi. A bucina megfűvése nem csupán a támadás megkezdésének (Serv.Aen. 11,474 *bucina insonans sollicitudinem ad bella denuntiat... proclium autem tubae indicant*), hanem a napszakok s általában az idő múlásának a jelzésére is szolgált a katonai életben: Liv. 7,35,1 *ubi secundae vigiliae bucina datum signum esset*; Petron. 74,2 *gallus gallinaceus cantavit 'non sine causa' inquit 'hic bucina signum dedit'*.

⁸⁹ *tu actionem instituis, ille aciem instruit* az *actionem* instituire jogi terminus vö. Gai. D. 9,4,1 *Noxales actiones appellantur, quae non ex contractu, sed ex noxa atque maleficio servorum adversus nos instituuntur*. Paul. D. 11,1,12,1 *Exceptionibus, quae 'instituitis in iudicio contra reos actionibus' opponuntur – az actionem inferre ill. actionem intendere szinonimája. Az aciem instruere katonai kifejezés: Caes. Gall. 2,8,3 *loco ad aciem instuendam natura opportuno*.*

⁹⁰ *tu caves ne tui consultores, ille ne urbes aut castra capiantur*; a preklasszikus jogtudomány korára a jogtudósi tevékenység négy iránya elkülönült: *cavere*, *agere*, *consulere*, *respondere* – ezek közül Cicero hármát említi: *de or.* 1.48.212. *Sin autem quaereretur, quisnam iuris consultus vere nominaretur, cum dicerem, qui legum et consuetudinis eius, qua privati in civitate uterentur, et ad respondendum et ad agendum et ad cavendum peritus esset. A cavere tevékenységi körben a jogtudós kioktatta a feleket az alkalmazandó formulák tekintetében. (Brósz – Pólay – Földi – Hamza: A római jog története és institúciói. Budapest, 1996. 86., e jogtudósi tevékenységhez bővebben lásd Pólay E.: A római jogászok gondolkodásmódja. Budapest, 1988. 68. és köv. (a továbbiakban: Pólay 1988.)). A cavere terminust Cicero a jogászokkal folytatott tréfálkozásban többször használja: *fam.* 3,1,3 *L. Valerium iureconsultum valde tibi commendo, sed ita etiam, si non est iure consultus; melius enim ei cavere volo quam ipse aliis solet*; *fam.* 7,6,2 (Trebatiusnak írja) *tu, qui ceteris cavere didicisti, in Britannia ne ab essedariis decipiaris caveto. A capere törvény előtti csalást, becsapást is jelent decipere értelemben vö. Plaut. Capt. 255 *qui cavet ne decipiatur vix cavet quom etiam cavet; etiam quom cavisse ratus est saepe is cautor captus est*; *off.* 3,70 *UTI NE PROPTER TE FIDEMVE TUAM CAPTUS FRAUDATUSVE SIM*. (Cicero itt egy régi formulát idéz.)**

távol tartani,⁹¹ ő az államhatárok kiterjesztésében, te a birtokhatárok kiigazításában szereztél gyakorlatot.⁹² S kétség kívül – ki kell ugyanis mondanom, amit gondolok – felülmúl a katonai erény minden mást. Ez szerzett a római nép számára hírnevet, városunknak örök dicsőséget, ez kényszerítette a földkerekséget, hogy hatalmunknak meghajoljon – minden civil ügylet, minden kiváló ténykedésünk, fórumi dicsőségünk és igyekezetünk a harci erény oltalmazó védelme alatt áll. Ám amint zendülés zaja hallik, a mi tudományaink mind rögvést elhallgatnak.

(23) S minthogy nekem úgy tűnik, hogy a jogtudományt mintegy *leánykádtként*⁹³ öleled kebledre, nem tűrhetem, hogy oly súlyos tévedésben élj, hogy azt, amit oly nagy fáradsággal tanultál ki, *valami nem is tudom*,⁹⁴ *mily kiváló dolognak*⁹⁵ tartsd. *Egyéb erényeid, így ömuralmad, méltóságod, igazságosságod, hűséged s összes többi erényed miatt mindég kiváltképp méltónak tartotalak a consuli s minden egyéb méltóságra is.*⁹⁶ Jogi tanulmányaidról nem azt mondom, hogy

⁹¹ *ille tenet et scit ut hostium copiae, tu ut aquae pluviae arceantur*; a tenere itt a scire megerősítő értelmű szinonimája lásd Hoffmann, J. B. – Szantyr, A.: *Latcinische Syntax und Stilistik*. München, 1965. 787. Handbuch der Altertumswissenschaft II. 2. 2. (a továbbiakban: Hoffmann – Szantyr): Plaut. Capt. 697 nunc ego tenco, nunc scio, quid hoc sit negotii. Az aquam pluviam arcere az actio aquae pluviae arcendae utal, amellyel a szomszédnak az esővíz természetes lefolyását gátló létesítményei, épületei ellen lehetett védekezni, ennek alapján in integrum restitutio, kártérítés és cautio volt követelhető (Brósz – Pólay – Földi – Hamza 348., bővebben lásd D.39.3., és Sargenti, M.: *L'actio aquae pluviae arcendae*, Milano, 1940.)

⁹² *ille exercitatus est in propagandis finibus tuque in regendis*; utalás az actio finium regundorumra, az osztási keresetek egyikére; ugyanis a telkeket eredetileg öt lábnyi confinium választotta el egymástól, amennyiben ezt illetően vita merült fel (controversiae de fine), úgy ezen actiót vették igénybe (e jogintézményre már a XII táblás törvény is utal – VII.2.) Cicero másutt mint a jelentéktelen tyúkpör iskolapéldáját említi: Caccin. 36 qui de fossis, de cloacis, de minimis aquarum itinerumque controversiis interdicat, is repente obmutescet, in atrocissima re quid faciat non habebit? Cicero eddigi példái igen kézenfekvőek s a bírák számára ismertek, kettőt a mindennapi római életből, kettőt a törvénytudományi nyelvből, kettőt pedig az ismert actiók köréből említ, megadván ezzel a keretet, amelyben a bírakkal és a hallgatósággal a továbbiakban az ügyet láttatni kívánja (Bürge 91.).

⁹³ *filiolam*; Cicero Serviusnak és a jogtudománynak a kapcsolatával már-már családi idillt fest – az iróniát természetesen világosan ki lehet hallani, ezen deminutivum a leveleken kívül csupán egyetlen helyen lelhető fel az egész Corpusban: div. 1,103 L. Paulus ... ut ... domum ad vesperum rediit, filiolum suam Tertiam, quae tum erat admodum parva, osculans animum advertit tristiculam. 'quid est' inquit mea Tertia, quid tristis es?' 'mi pater' inquit 'Persa perit.' (Persa – a kutya neve.)

⁹⁴ *istud nescio quid*; köznyelvi kifejezés, amelyet a későbbiekben a költői nyelv is átvett: Hor. carm. 3,24,64 tamen curtae nescio quid semper abest rei. A megvetést mind az istud, mind pedig a iurisprudentiához némiképp méltatlan nescio quid is érzékelteti, vö. Tull. 49 non visum esse maioribus nostris tam indignum istuc nescio quid quam tu putas, hominem occidi.

⁹⁵ *praeclearum aliquid*; a praeclearum iróniát rejt magában, ugyanis a substantivum előtt áll, tehát szubjektív ítéletet fejez ki – ha csupán objektíven kívánna tényt megállapítani, az adiectivum az aliquid után állna (Hoffmann – Szantyr 406. Dices Stellungsgesetz galt in der Volkssprache von Anfang an und ist im späteren Vulgärlatein und Romanischen streng durchgeführt.), vö. Balb. 20 o praeclearum interpretem iuris, auctorem antiquitatis; Tusc. 1,49 praeclearum autem nescio quid adepti sunt, quod didicerunt se, cum tempus mortis venisset, totos esse perituros. quod utita sit ... quid habet ista res aut lactabile aut gloriosum? Arch. 15 cum ad naturam eximiam et inlustrem accesserit ratio quaedam conformatioque doctrinae, tum illud nescio quid praeclearum ac singulare solere existere.

⁹⁶ *alii ego te virtutibus, continentiae, gravitatis, iustitiae, fidei, ceteris omnibus, consulatu et omni honore semper dignissimum iudicavi*; a hosszú felsorolásban nem lelhető fel az irónia nyoma, barátjának – perbeli ellenfelének – erényeit öszintén elismeri és magasztatja – ezen eljárásához vö. de orat. 2,182: valet igitur multum ad vincendum probari mores et instituta et facta et vitam eorum, qui agent causas, et eorum, pro quibus, et item improbari adversariorum, animosque eorum, apud quos agatur, conciliari quam maxime ad benevolentiam cum erga oratorem tum erga illum, pro quo dicit orator. conciliantur autem animi dignitate hominis, rebus gestis, existimatione vitae; ... itaque eadem sunt in adversarios ex contrario conferenda; Caccin. 28, senator populi Romani splendor ordinis, decus atque ornamentum iudiciorum, exemplar antiquae religionis, Fidiculanus Falcula. Felsorolja a rómaiak számára fontos erényeket: continentia (Verr. 3,4; Q.fr. 1,1,8); gravitas (Att. 1,16,8; Cacl. 28; 40); s amelyek a jogtudós számára kiváltképp fontosak: iustitia és fides (Heinze, R., Fides, Hermes 64. és köv., uő.

„*élvezetgetett fáradtság*”,⁹⁷ hanem azt, hogy *azon tudománytól semmiképp sem vezet biztos út a consulatushoz*.⁹⁸ Mindazon tevékenységeknek, amelyeknek az a feladata, hogy megnyerjék számunkra a római nép kegyét, *mind kimagasló tekintéllyel, mind pedig jeles hasznossággal kell bírniok*.⁹⁹

(24) *A legnagyobb tekintély azokat illeti meg, akik a katonai érdem révén tűnnek ki*,¹⁰⁰ ugyanis az az általános vélemény, hogy ők védik meg és biztosítják mindazt, ami a birodalommal és az állammal összefüggésben áll, ám az ő tevékenységüknek a legnagyobb a haszna is, mivel az általuk hozott döntéseknél és a magukra vállalt veszedelmeknél fogva élvezhetjük mind az állam, mind pedig a saját vagyonunk nyújtotta előnyöket. Hasonlóképpen *nagy fontossággal és tekintéllyel bír a szónoki tehetség is*,¹⁰¹ amelynek gyakorta igen nagy szerepe volt a consulválasztásnál azért, hogy tanácsuk és beszédük révén *mind a senatus, mind a nép, mind pedig a törvényt ülő bírák véleményeit irányították*.¹⁰² Olyan consula van szükség, aki oly-

140., Vom Geist des Römertums, hsg. von E. Burck, Stuttgart, 1960. 59. és köv., Schulz, F.: Prinzipien des römischen Rechts. München-Leipzig, 1934. 151 és köv. (a továbbiakban: Schulz)).

⁹⁷ *operam perdidisti*; sententia, amellyel Plautusnál gyakorta találkozunk (Poen. 332.), Cicero többször él leveleiben is az *operam et oleum perdere* fordulattal (fam. 7,1,3; Att. 2,17,1); vö. de orat. 1,234 *veritus es, nisi istam artem oratione exaggerasses, ne operam perdidisses*.

⁹⁸ *nullam esse in illa disciplina munitionem ad consulatum viam*; ezen kijelentést egyértelműen s kizárólag az adott helyzet indokolta, ugyanis Cicero szeme előtt is jónéhány ellenpélda lebeghetett, így például a két Scaevoláé, Manius Maniliusé és Aelius Sextusé, akik mind neves jogtudósok voltak és a consuli tisztséget is betöltötték. Ugyanakkor igaz az, hogy Cicero korában, illetve később egyre kevesebb jogász akarta és tudta a consuli méltóságot elérni. (Kunkel, W.: Herkunft und soziale Stellung der römischen Juristen. Köln – Graz – Wien, 1967. 50.)

⁹⁹ *et admirabilem dignitatem et pergratam utilitatem debent habere*; a rómaiak számára a dignitasnak különböző fokai voltak: Cluent. 150 *deinde quis umquam hoc senator recusavit ne, cum altiore gradum dignitatis beneficio populi Romani esset consecutus, eo se putaret durioribus legum conditionibus uti oportere? ... convertit nunc ad equestrem ordinem atque in ceteros ordines eadem conditiones; ... putant enim minus sibi laqueos legum et condicionum ac iudiciorum propositos esse oportere qui summum locum civitatis aut non potuerunt ascendere aut non petiverunt*; fam. 10,6,2: *crede igitur mihi, Plance, omnis, quos adhuc gradus dignitatis consecutus sis (es autem adeptus amplissimos), eos honorum vocabula habituros, non dignitatis insignia. A szónok számára is kívánatos, hogy az általa védett ügy vagy dignitással vagy utilitással bírjon, (vagy ha lehet mindkettővel); de orat. 2,207 *enitendum est, ut ostendas in ea re, quam defendas, aut dignitatem inesse aut utilitatem. Phil. 2.20. me nec rei publicae nec amicis umquam defuisse, et tamen omni genere monumentorum meorum perfecisse operis subsicivis ut meae vigiliae meaeque litterae et iuventuti utilitatis et nomini Romano laudis aliquid adferrent*.*

¹⁰⁰ *summa dignitas est in iis militari laude antecellunt*; amint láthatjuk, ezen kijelentés korántsem felel meg Cicero értékrendjének, ám feladata e perben a védelem s nem elsődlegesen saját véleményének hangsúlyozása – vö. de orat. 2,168 *si omnes, qui rei publicae consulunt, cari nobis esse debent, certe in primis imperatores, quorum consiliis, virtute, periculis retinemus et nostram salutem et imperii dignitatem*.

¹⁰¹ *gravis etiam illa est et plena dignitatis dicendi facultas*; itt hirtelen abbamarad a res militaris dícsérete, a továbbiakban a harcot az eloquentia teréről folytatja, itt több tapasztalattal és nagyobb hitellel tud szólni.

¹⁰² *et senatus et populi et eorum qui res indicant mentes permovere*; a docere, a delectare és a conciliare ill. permovere a szónok alapvető feladatai vö. Brut. 82 is (sc. Galba) *princeps ex Latinis illa oratorum propria et quasi legitima opera tractavit, ut egrederetur a proposito orandi causa, ut delectaret animos, ut permoveret, ut augeter rem ut miserationibus, ut communibus locis uteretur; 185 tria sunt enim ... quae sint efficienda dicendo: ut doceatur is, apud quem dicitur, ut delectetur, ut moveatur vehementius; orat. 69 erit igitur eloquens ... is qui in foro causisque civilibus ita dicit, ut probet, ut delectet, ut flectat. probare necessitatis est, delectare suavitatis, flectere victoriae; de orat. 2,121 *ducat oratio, ut et conciliantur animi et doceantur et moveantur; 310 et quoniam, quod saepe iam dixi, tribus rebus homines ad nostram sententiam perducimus, aut docendo, aut conciliando aut permovendo; opt. gen. 3 *optimus est enim orator, qui dicendo animos audientium et docet et delectat et permovet. docere debitum est, delectare honorarium, permovere necessarium. Hasonlóképpen megemlíti a három színteret, ahol a szónok tevékenykedik: a senatust, a népgyűlést és a törvényszéket.***

kor elfojtja a tribunosok dühöngését,¹⁰³ lecsillapítja a felhergelt népet és ellenáll a vesztegetésnek. Nem csoda, hogy e tehetség révén *gyakran nem nemesi származású férfiak is elnyerték a consuli méltóságot,*¹⁰⁴ különösképp mivel e képesség segítségével *igen jelentős befolyásra, felettebb erős baráti kapcsolatra és kiváltképp nagy támogatottságra tettek szert.*¹⁰⁵ Mindezek közül, Scrvius, a ti foglalkozásokban semmi sem leheto fel.

(25) Először is nincs érdemleges súlya egy ily *jelentéktelen tudománynak;*¹⁰⁶ hiszen *tárgyai csekély fontosságúak,*¹⁰⁷ jóformán az egyes betűkben s a szavak elválasztásában állnak. Másodszor pedig *még ha őseink szemében volt is valami tekintélye eme tevékenységnek*¹⁰⁸ – *titkaitokat fel-fedték,*¹⁰⁹ tudományotok mindenestül megvetetté és lealázottá vált. *Hogy lehet-e eljárást indí-*

¹⁰³ *tribunicios furores*; az optimáták nézetenek megfelelően jellemzi a néptribunosok tevékenykedését, vö. red. in sen. 11; Rab.perd. 22; Planc. 86; dom. 113; 123) Gelzer, M.: Die Nobilität der römischen Republik. In: Kleine Schriften Bd. 1. Wiesbaden, 1962. (a továbbiakban: Gelzer).

¹⁰⁴ *homines saepe etiam non nobiles consulatum consecuti sunt*; Cicero ismét Murena származását érinti, amit Scrvius – maga is homo novus – annak szeméret vetett. Saját pályáját, amelyet homo novusként be-futott, nem csekély büszkeséggel említi e beszédben is: 17 cum vero ego tanto intervallo claustra ista nobilitatis refrigissem, ut aditus ad consulatum posthac sicut apud maiores nostros fuit. – Ezen kar-rier, noha nem példátlan, ám felettebb ritka volt, ugyanis a köztársaság utolsó három századának hat-száz consula között csupán tizenöt homo novus volt található (Gelzer 162.).

¹⁰⁵ *cum haec eadem res plurimas gratias, firmisimas amicitias, maxima studia pariat*; a gratia a római közélet sine qua nonja, ezzel a politikusnak feltétlenül rendelkeznie kellett hívei és a nép körében (Bürge 101.): inv. 2,161 gratia, in qua amicitiarum et officiorum alterius memoria et remunerandi voluntas continetur; off. 1,48 nullum enim officium referenda gratia magis necessarium est. – Nem nélkülözhető a gratia egy-egy tiszttség megszerzésénél sem: Planc. 9 non enim comitiis iudicat semper populus, sed movetur plerumque gratia; 47 ut ego doceo gratiosum esse in sua tribu Plancium. Noha a gratia meg-szerzéséhez használt módszereket ma olykor a korrupció körébe sorolnánk (Att. 1,16,12 neque gratia pugnat sed quibus Philippus omnia castella expugnari posse dicebat in quac modo asellus onustus auro posset ascendere.), feltétlenül különbséget kell tenni a római közéletben a gratia és a vesztegetés között (Bürge 103.). Ezen erős társadalmi összefonódás nélkül a római jogrend számos intézménye, így a mandatum, a negotiorum gestio, a mutuum, a commodatum stb. működésképtelenné vált volna (Schulz 106.), s ha a gratia és az amicitia nem kötötte volna össze a római vezető köröket, úgy a birodalom kormányzásához jóval nagyobb közigazgatási apparátusra lett volna szükség (Bürge 103.).

¹⁰⁶ *tenui scientia*; a iurisprudentia tenuitasa nem tekintélyéből, hanem egyrészt az egységes rendszert és rendező elveket nélkülözö kazuisztikából (a joganyag filozófiai elvek szerint történő rendszerezésére tett kísérletet Cicero De iure civili in artem redigendo című – azóta elveszett – művében), másrészt azon dolgok jelentéktelen voltából eredt, amivel e tárgy foglalkozott. A fellelt anyag csekély voltából következik, hogy igen könnyen megtanulható leg. 1,14 id (sc. ius civile) autem in cognitione tenue est, in usu necessarium.

¹⁰⁷ *res enim sunt parvae*; res, tehát mindaz, aminek a iurisprudentiához köze van, nemcsak a törvények, hanem az eszközök és a módszerek, amellyel a jogászok (Mur. 38. verborum interpretes) dolgoznak (Bürge 105.), vö. leg. 1,14 summos fuisse in civitate nostra viros, qui id (sc. ius civile) interpretari populo et responsitare soliti sint, sed eos magna professo in parvis esse versatos. quid enim est tantum quantum ius civitatis? quid autem tam exiguum quam est munus hoc corum qui consuluntur?

¹⁰⁸ *etiam si apud maiores nostros fuit in isto studio admirationis*; ezen véleményt még Antonius a De oratore azon szereplője is jóváhagyja, akinek igen csekély véleménye van a jogtudományról, illetve annak a szónok számára fennálló hasznosságáról: de orat. 1,235 sit sane (sc. iuris scientia) tanta quantam tu illam esse vis – ctenim sine controversia et magna est et late patet et ad multos pertinet et summo in honore semper fuit et clarissimi civis ei studio etiam hodie praesunt. Apud maiores nostros – Cicero itt feltehetően a Fasti nyilvánosságra hozatala előtti időkről beszél.

¹⁰⁹ *enuntiatas vestris mysteris*; a köznyelvből merített tréfás fordulat vö. de orat. 1,206: illa dicendi mysteria enuntiat. Tusc. 4,55 ne rhetorum aperiamus mysteria; ac. 2,60 qua sunt tandem ista mysteria ...?; Att. 4,17,1 quae tantum habent mysteriorum ut eas ne librariis quidem fere committamus. A görög mysteris használata itt nem volna feltétlenül szükséges. A beszédekben a görög kifejezések gyakorta iróniát sugallnak vö. Cluent. 60 architectum sceleris; dom. 24 ipse archipirata cum grege praedonum impurissimo; Verr. 3,50 pseudothyros; Verr. 3,50 ut in curia Syracusis, quem locum illi „bulceterion” nomine appellat. A mysteris már az ezt követő csevegő-anekdótázó hangú elbeszéléshez képez átvezetést (Adamietz 136.). (Cicero „görögségéhez” bővebben lásd Tegye I: Cicero és a görög nyelv. In: Hereditas Ciceroniana. Debrecen, 1995.).

tani, azt hajdan csak kevesen tudták; ugyanis a nép körében nem ismerték még a törvénykezési napokat.¹¹⁰ Nagy volt akkor a jogtudók hatalma. Úgy kérdezték őket a megfelelő napok felől, mint a keleti csillagjósokat.¹¹¹ Akadt aztán egy írnok, bizonyos Cn. Flavius, aki kivájta a hollók szemét,¹¹² aki az egyes napokat megtanulván megismertette e napokat a néppel, s elrabolta bölcsességüket az óvatos jogtudóktól.¹¹³ Ezek tehát megdühödén,¹¹⁴ mivel attól tartottak – miután a napok rendje általánosan ismertté vált –, hogy az ő közreműködésük nélkül is lehet majd pert indítani, bizonyos mondókat állítottak össze,¹¹⁵ hogy minden ügyletnél jelen lehessenek.

¹¹⁰ *Posset agi lege necne pauci quondam sciebant; fastos enim volgo non habebant*; Cicero a Fasti nyilvánossá tétele előtti időszakról beszél. A következő elbeszélés négy rövid tömondata mintegy dokumentumszerű képet kíván nyújtani a Fasti nyilvánosságra hozataláról. Azon kijelentéssel, hogy a pontifexek ezen tudásanyagot saját befolyásuk növelése érdekében tartották titokban, általánosan elterjedt és elfogadott véleményt ismételt meg Cicero: de orat. 1.186. Quod quidem certis de causis a plerisque aliter existimatur: primum, quia veteres illi, qui huic scientiae praefuerunt, obtinendae atque augendae potentiae suae causa pervulgari artem suam noluerunt; deinde, postea quam est editum, expositis a Cn. Flavio primis actionibus, nulli fuerunt, qui illa artificiose digesta generatim componerent.; Att. 6.1.8. occultatam putant quodam tempore istam tabulam, ut dies agendi peterentur a paucis; nec vero pauci sunt auctores Cn. Flavium scribam fastos protulisse actionesque composuisse. Tehát Cicérót itt nem gyanúsíthatjuk elfogultsággal, illetve rosszindulattal.

¹¹¹ *a quibus etiam dies tamquam a Chaldaeis petebatur*; az Att. 6.1.8.-ban szereplő ut dies agendi peterentur a paucis-hoz hasonló szerkesztés, a lényegi különbség csupán annyi, hogy míg ott a paucis olvasható, itt a Chaldaeis. Köztudott, hogy Rómában a chaldaeusok nem örvendtek túl nagy megbecsülésnek vö. Cato agr. 5.4. (a vilicusról) haruspicem, augurem, hariolum, chaldaeum, neque consuluisse velit., sőt Kr. e. 139-ben egy SC alapján ki is üzték őket Rómából (Val. Max. 1.3.3.). Tevékenységükkel szemben Cicero is fenntartásokkal viselkedik: div. 2.99.: quam multa ego Pompcio quam multa huic ipsi Caesari a Chaldaeis dicta meminisse, neminem eorum nisi senectute nisi domi nisi cum claritate esse moniturum. Cicero tehát a paucis helyébe Chaldaeist téve a jogászokat egy rangsorba helyezi az asztrológusokkal.

¹¹² *inventus est scriba quidam Cn. Flavius, qui cornicum oculos confixerit*; a scriba Cn. Flavius „kivájta a hollók szemét”, azaz megfosztotta az élesszerű madarakat látásuktól, tehát még a legravaszabbakat is be tudta csapni (Adamietz 137.). Ugyanezen sententia máshol is előfordul Cicéronál: Flacc. 46 hic hercule 'cornici oculum' ut dicitur, míg azonban ott jelzi, hogy közmondást fog idézni, addig itt minden átmenet nélkül beépíti az elbeszélés folyamába. vö. Phil. 13,27 illud tamen non verum in hoc Planco quod proverbii loco dici solet, perire cum non posse, nisi ei crura fracta essent; Quint. 55 meminisse; vetus est, 'de scurro multo facilius divitem quam patrem familias fieri posse'; S. Rosc. 37 id quod praeclare a sapientibus dicitur, voltu saepe laeditur pietas; 100 habeo etiam dicere quam contra morem maiorum minorem annis LX de ponte in Tiberim deiecerit. Leveleire jellemző, hogy átvezetés nélkül idézzen sentenciákat. Att. 4,2,5 sed non est id ... verum idem, mi T. Pomponi, idem inquam illi ... qui mihi pinnae incidant nolunt casdem renasci; 8,1, multa me in epistula tua delectarunt sed nihil magis quam patina tyrotarichi. A sentenciák és proverbiumok használatáról az urbanus stílusban vö. de orat. 2,258 in hoc genus (sc. ridiculi) coiciuntur etiam proverbia.

¹¹³ *ab ipsis cautis iuris consultis*; e szöveg helyi szövegkritikailag sem problémamentes, ám helyesebbnek tűnik a Madvigs-féle capsis iuris consultorum helyett a Beroaldo által javasolt cautis iuris consultis olvasnival megmaradni (Adamietz 137.), annál is inkább, mert a cautus többször is előfordul Cicéronál mint a jogász jellegzetes tulajdonsága: fam. 7,13,2 sed ut ego quoque te aliud admoneam de vestris cautionibus, Treviros vites censeo; 18,1 itaque quoniam vestrae cautiones infirmae sunt, Graeculam tibi misi cautionem chirographi mei.

¹¹⁴ *itaque irati illi*; azon vádponttal, hogy a jogászok csupán azért tették szükségletlenül bonyolulttá és homályossá az eljárást, hogy saját befolyásukat növeljék, máshol is találkozunk: leg. 2,47 sed iuris consulti, sive erroris obiciundi causa, quo plura et difficiliora scire videantur, sive, quod similis veri est, ignorantia docendi ... saepe quod positum est in una cognitione, id in infinita dispertuntur.

¹¹⁵ *verba quaedam composuerunt*; componere a jogi formulák és szövegek létrehozására, megszerkesztésére általánosan használt terminus technicus: fam. 3,8,4 Romae composui edictum; Pomp. D. 1,2,2,5 hoc ius, quod sine scripto venit compositum a prudentibus; 6 ex his legibus eodem tempore fere actiones compositae sunt. Bürge szerint azonban a verba componere kifejezés nem sajátja a jogi nyelvnek, s Cicero pontosan a jogi anyag fölünyes ismeretével és ennek mesteri kezelésével kelti a hallgatóságban azt a benyomást, mintha a iurisprudentiától és a iurisconsultusok fogásaitól meglehetősen távol állna (Bürge 112.).

(26) Noha a leghelyesebben így történnék: „A sabinumi telek az enyém.” „Nem, az enyém.” Aztán az eljárás – ezt még sem akarták. „A TELEK – így szól – AMELY AZON A FÖLDÖN VAN, AMIT SABINUMINAK NEVEZNEK.”¹¹⁶ *Elég terjedősen; nos hogyan hát*

¹¹⁶ *FUNDUS QUI EST IN AGRO QUI SABINUS VOCATUR. – EUM EGO EX IURE QUIRITUM MEUM ESSE AIO. – INDE IBI EGO TE EX IURE MANUM CONSERTUM VOVO. – UNDE TU ME EX IURE MANUM CONSERTUM VOCASTI, INDE IBI EGO TE REVOCO. – SUIS UTRISQUE SUPERSTITIBUS PRAESSENTIBUS ISTAM VIAM DICO; ITE VIAM. – REDITE VIAM. – QUANDO TE IN IURE CONSPICIO. – ANNE TU DICAS QUA EX CAUSA VINDICAVÉRIS?; Cicero itt a telek vindicációjának lefolyását adja vissza, amely az ősi római tulajdonvédelemnek, a legis actio sacramento in rem-nek része (c. kérdéskör a szakirodalomban a leggyakrabban tárgyaltak közé tartozik, ezért az irodalmat lásd Kaser, M.: Eigentum und Besitz im älteren römischen Recht. Köln, 1956. 224. (a továbbiakban: Kaser); Diósi Gy.: Ownership in ancient and preclassical Roman Law. Budapest, 1970. 196.; Thür, G.: Vindicatio und deductio im frühromischen Grundstücksrecht. SZ 94. 1977. 293. (a továbbiakban: Thür). Ennek leírását Gaiustól kapjuk meg: Gai. 4.16. Si in rem ageretur, mobilia quidem et moventia, quae modo in ius afferri adducere possent, in iure vindicabantur ad hunc modum: qui vindicabat, festucam tenebat; deinde ipsam rem apprehendebat, velut hominem, et ita dicebat: HUNC EGO HOMINEM EX IURE QUIRITUM MEUM ESSE AIO SECUNDUM SUAM CAUSAM; SICUT DIXI, ECCE TIBI, VINDICTAM IMPOSUI, et simul homini festucam imponebat, adversarius eadem similiter dicebat: MITTITE AMBO HOMINEM. illi mittebant. qui prior vindicaverat sic dicebat: POSTULO, ANNE DICAS, QUA EX CAUSA VINDICAVÉRIS? ille respondebat: IUS FECI, SICUT VINDICTAM IMPOSUI. deinde qui prior vindicaverat, dicebat: QUANDO TU INIURIA VINDICAVISTI D AERIS SACRAMENTO TE PROVOCO; adversarius quoque dicebat similiter: ET EGO TE; aut si res infra mille asses erat, scilicet L asses sacramentum nominabant. deinde eadem sequebantur, quae cum in personam ageretur. postea praetor secundum alterum eorum vindicias dicebat, id est interim aliquem possessorem constituerebat, cumque iubebat praedes adversario dare litis et vindiciarum, id est rei et fructuum; alios autem praedes ipse praetor ab utroque accipiebat sacramenti causa, quod id in publicum cedebat. festuca autem utebantur quasi hastae loco, signo quodam iusto domini, quando iusto dominio ea maxime sua esse credebant, quae ex hostibus cepissent; unde in centumviralibus iudiciis hasta proponitur. A későbbiekben, körülbelül a XII táblás törvény korában, amikor már a telek jogi védelme is szükségessé vált, a praetor a felekkel együtt a telekre ment, s itt történt meg a vindicatio. Ezen eljárással az absztrakciónak már igen jelentős fokát érték el, hiszen itt egy festuca-rátétellel, illetve megragadással fejezték ki jogos uralmukat a telek felett, tehát azt mintegy egészként ragadták meg (Kaser 225., Thür 296.). Erről Gellius tudósít, amikor is a manum conserere jelentését és eredetét kutatja: Gell. 20.10.7-9. Manum conserere. Nam de quare disceptatur in iure in re praesenti sive ager sive quid aliud est, cum adversario simul manu prendere et in ea re sollempnibus verbis vindicare, id est vindicia. Corruptio manus in re atque in loco praesenti apud praetorem ex duodecim tabulis fiebat, in quibus ita scriptum est: ~si qui in iure manum conserunt. Sed postquam praetores propagatis Italiae finibus datis iurisdictionibus negotiis occupati proficisci vindiciarum dicendarum causa ad longinquas res gravabantur, institutum est contra duodecim tabulas tacito consensu, ut litigantes non in iure apud praetorem manum consererent, sed 'ex iure manum consertum' vocarent, id est alter alterum ex iure ad conserendam manum in rem, de qua ageretur, vocaret atque profecti simul in agrum, de quo litigabatur, terrae aliquid ex eo, úti unam glebam, in ius in urbem ad praetorem deferrent et in ea gleba tamquam in toto agro vindicarent. Természetesen a praetor említése nem tudatos anakronizmus (Wacker, F.: Die XII Tafeln in ihrem Jahrhundert. In: Les origines de la république romaine. Entrepreneurs sur l'antiquité classique. Torino, 1967. 303. és köv.), itt egyszerűen a iurisdictiont gyakorló magistraturára kell gondolnunk. Gellius beszámolóját Alföldi kutatásai is megerősíteni látszanak: az ager Romanus antiquus nem terjedt túl azon a sávon, ami a pomeriumot a Tiberis bal partján 5-6 mérföldre körülvette, Fidenae elfoglalása után (426) ezen sáv 10 mérföldre szélesedett (Alföldi, A.: Early Rome and the Latins. 1965. 304. és köv.). Thür erre az időre teszi az ex iure vocare megjelenését (Thür 208.), a propagatis Italiae finibus természetesen ismételtelen csak anakronizmus. Gaius is említi a vindicatio alkalmazási körének kiterjesztését, a legfontosabb szerinte az volt, hogy a telek esetében is lehetett immáron használni: Gai. 4.17. Si qua res talis erat, ut sine incommodo non posset in ius afferri vel adduci, velut si columna aut navis aut grex alicuius pecoris esset, pars aliqua inde sumebatur eaque in ius afferrebatur, deinde in eam partem quasi in totam rem praesentem fiebat vindicatio; itaque [vel] ex grege vel una ovis aut capra in ius adducebatur, vel etiam pilus inde sumebatur et in ius afferrebatur; ex nave vero et columna aliqua pars defringebatur; similiter si de fundo vel de aedibus sive de hereditate*

tovább?¹¹⁷ „AZT ÉN A QUIRITES JOGÁNÁL FOGVA MAGAMÉNAK MONDOM.” Aztán? „EZÉRT ONNAN A TÖRVÉNY ELŐL ELHÍVLAK, HOGY A KÉZRÁTÉTEL JOGÁN TULAJDONJOGOMAT JELÖLJEM.” Hogy egy ilyen *locsgó*¹¹⁸ pörlekedőnek mit feleljen, nem tudta az alperes. Átvált *ugyanazon jogász*¹¹⁹ latin *fuvolás módjára*.¹²⁰ „MIVEL TE ENGEM A KÉZRÁTÉTEL JOGÁN A TÖRVÉNY ELŐL ELHÍVTÁL, AZÉRT ONNAN ÉN IS ELHÍVLAK TÉGED.” Eközben a praetor számára is, nehogy túl jól és kényelmesen érezze magát, és magától mondjon valamint, szintén *megalkottak egy mondókát*,¹²¹ amely mindenestül oktalan, ám különösképpen ebben: „MINTHOGY MINDKÉT FÉL TANÚI

controversia erat, pars aliqua inde sumebatur et in ius afferebatur, et in eam partem proinde atque in totam rem praesentem fiebat vindicatio, velut ex fundo gleba sumebatur et ex acedibus tegula, et si de hereditate controversia erat. Ó tehát azon állapotot ragadja meg, amikor a magistratus már nem ment ki a felekre, de a felek még *manum consortum* kimentek. Cicero jelen leírásában egy még későbbi változatot ad elő, amikor – látva, hogy a magistratus is egyszerűbbé tette saját dolgát – a per lefolyását meggyorsítandó a felek már magukkal hozták a rögöt in ius, és az *ITE VIAM – REDITE VIAM* már csupán színelges volt. A per menete ettől fogva azonos volt a *mobilia* és *moventia* esetében folytatott perrel (Gai. 4.16.). A QUANDO TE IN IURE CONSPICIO – rész szemmel láthatóan elkülönül az előzőektől, tehát nem kell a perbe a bevezetés után beépíteni, hiszen Cicero csak azt kívánja mondani, hogy az eddigi formalizmus mára már értelmetlenné vált, ostobaság, ám lássátok a következőt, ez még nagyobb balgaság. Cicéronál még egy helyen találkozunk ezen mondattal: Caccin. 54. actio est in auctorem praesentem his verbis: QVANDOQVE TE IN IVRE CONSPICIO. A tulajdonvédelem kezdetben mindenütt a lopás, illetve a tolvaj üldözésével jár együtt; ha valaki saját dolgát másnál megálta, s ezt tőle vissza kívánta követelni, még a per előtt elhangzott a perből ismert mondat: HUNC EGO ILOMINEM EX IURE QUIRITUM MEUM ESSE AIO SECUNDUM SUAM CAUSAM; SICUT DIXI, ECCE TIBI, VINDICTAM IMPOSUI, ha az ellenfél ragaszkodott azon állításához, hogy a dolog az övé, ugyancz mondtam, hasonlóképpen még a per előtt. Erre a dolgot magának követelő felhívta azt, akitől ő a dolgot szerezte (vette, ajándékba kapta stb.), az auctort, hogy bizonyítsa a törvény előtt, hogy a dolog az övé: tehát a QUANDO itt temporális és nem condicionális értelemben szerepel. Mivel a mondatot összesen két forrásból ismerjük (Mur. 26., Caccin 54.), amelyek közül az egyikben meg is van magyarázva, nem valószínű, hogy ugyanazon szerző ugyanazon formulát idézve azt más értelemben használná. Ezen mondat tehát az ősi peres eljárás előkészítő szakaszából származik, ami Cicero korában még inkább értelmetlenné tűnt, mint a vindicatio fundi szertartása, s ezért említé ezt ott Cicero mint az elavult formalizmus csettentő példáját, s nem azért, mert a legis actio sacramento in rem-ben az előzőekben idézett mondatok után lett volna a helye.

¹¹⁷ *satis verbosè; cedo quid postea?*; feltehető erősz kontrasztot képez a legis actio bonyolult kifejezőmódjával szemben ezen köznapi nyelvből merített fordulat. A mondat mindegyik kifejezése Cicero könnyedebb hangjának sajátja, s ennek megfelelően igen ritkán fordul elő nála: rep. 1,58. cedo, num ... barbarorum Romulus rex fuit? Dciot. 19. quid postea? an Dciotarus ... continuo dimisit exercitum? Ver. 6,9. quid igitur? nulline motus ...?; Att. 1,13,3. quid multa?

¹¹⁸ *loquaciter*; bőbeszédű, fecsegő – általában pejoratív értelemben használt kifejezés: Flacc. 42. homo ineptus et loquax. Varro így definiálja: ling. 6,57. hinc dictus loquax, qui nimium loqueretur; hinc eloquens, qui copiose loquitur.

¹¹⁹ *idem iuris consultus*; a legis actiók perben a jogász mind a feleknek, mind pedig a magistratusnak rendelkezésére állott, (sőt, akár az ellenfélnek is adhatott responsumot vö. Mur. 9. si turpe existimas te advocato illum ipsium quem contra veneris causa cadere, noli tam esse iniustus ut, cum tui fontes vel inimici tuis pateant, nosros etiam amicis putes clausos esse oporteres) mivel akár csak egyetlen szó elvételére is a per elvesztéséhez vezetett (Gai. 4,11), a verba sollenia elmondása előtt ceket megbeszélte, „átvette” a felekkel.

¹²⁰ *tibicinis Latini modo*; a hasonlat nem csupán komikus, hanem dehonosztáló is, mivel Rómában mind a színészek, mind pedig a fuvolások igen csekély megbecsülésnek örvendtek, vö. Liv. 9,30,8 vino, cuius avidum ferme id genus (sc. tibicines) est, oneratos sopiunt.

¹²¹ *carmen compositum est*; noha Búrge ezt üres ismételtetésnek véli (Búrge 117.), megfontolandó, hogy – noha Cicero itt e kifejezést némiképp ironikus értelemben használja (vö. de orat. 1,236 cantor forularum) – mivel a legis actiókban szereplő mondatok verba solleniának számítanak, az ősi perrel kapcsolatos carmen alatt valószínűleg carmen magicum értendő, hiszen egyébként nem esett volna oly súlyosan latba egyetlen szó elvételére. (Gondoljunk például a dedicatiohoz kapcsolódó szigorú formái, elsősorban a kimondandó szavakhoz kötődő érvényességi előírásokra – Plin. NH.11.174. chhez bővebben lásd Köves-Zulauf, Th.: Reden und Schweigen. München, 1972. 72-80.

JELEN VANNAK, MEGMUTATOM AZ UTAT, MENJETEK AZ ÚTON.” Kéznél volt a jogtudó, akinek ki kellett tanítania őket a járandó útról. *„JÖJJEtek VISSZA AZ ÚTON.”* Ugyanannak a vezetésével visszamentek. Mindez – úgy hiszem – már *ama szakállas ősök*¹²² számára is nevetséges volt; azon embereket, akik a megfelelő helyen megállottak, elküldeni csak azért, hogy rögtön vissza is térjenek ugyanoda, ahonnan elmentek. *Ugyanilyen ostobasággal lett minden bevonva.*¹²³ *„AMIKOR TEGED A TÖRVÉNY ELŐTT MEGPILLANT-LAK.”* és ez: *„MEGMONDANÁD-E, HOGY MELY OKBÓL KÖVETELED A DOLGOT MAGADNAK?”* *Amíg mindez titkos volt,*¹²⁴ szükségképpen azoktól kellett megkérdezni, akik tudták, később azonban, miután ismertté váltak és közkezen forogtak, megvizsgáltattak, s úgy találták, hogy híjával vannak minden bölcsességnek, ám telve vannak alnok ostobasággal.

(27) Ugyanis *noha számos dolgot igen kiválóan szabályoztak törvényekkel,*¹²⁵ a legtöbbet a jogászok zsenialitása tönkretette és kiforgatta. *Őseink azt akarták, hogy minden nő elhatározásának ingatag volta miatt gyám hatalma alatt álljon; a jogászok feltalálták hát a gyámságnak egy bizonyos fajtáját, hogy az a nők befolyása alatt álljon.*¹²⁶ *Az ősök nem akarták, hogy a házközösségi*

¹²² *apud illos barbaros*; a rómaiak ősciket említvén gyakran nevezik őket barbarinck, ugyanis a szakáll ápó-lása, illetve eltávolítása csak körülbelül Kr. e. 300-tól volt szokásban, vö. fin. 4,62 hoc vero te ferre non potuisse, quod antiqui illi quasi barbari, ut nos de nostris solemus dicere, crederint; Cacl. 33 aliquis mihi ab inferis excitandus est e barbatis illis; Hor. carm. 2,15,10 non ita Romuli praescriptum et in-tonsi Catonis auspiciis.

¹²³ *isem ineptiis fucata sunt illa omnia*; amit Cicero eddig csak rövid közbevetésekkel érzékeltetett, most nyíltan kimondja – hasonlóan erős fordulat: Pis. frg. 16: simulata ista, ficta, fucata sunt omnia.

¹²⁴ *quae dum erant occulta*; ismételt utalás a jogi ismeretek titkosságára, azon beállítás, mely szerint a legis aktiók megalkotása a Fasti nyilvánosságra hozatala után s mintegy annak ellenlépéseként történt volna, meglehetősen történetetlen. A Corpus Ciceronianumban más nézet is található, így például Att. 6,1,8. nec vero pauci sunt auctores Cn. Flavius scribam fastos protulisse actionesque composuisse.

¹²⁵ *cum permulta praecclare legibus essent constituta*; Cicero ismételt hangsúlyozza, hogy nem kívánja ma-gukat a törvényeket, az állam talpköveit megingatni, kritikája csupán a jog művelőire és azoknak mód-szereire irányul, vö. leg. 1,14: quid enim est tantum quantum ius civitatis? quid autem tam exiguum quam est munus hoc corum qui consuluntur?

¹²⁶ *mulieres omnes propter infirmitatem consilii maiores in tutorum potestate esse voluerunt; hi invenerunt genera tutorum quae potestate mulierum continerentur*; az archaikus jogból ered azon szabály, mely szerint a nőknek, noha teljeskorúak, könnyelmű természetük miatt gyámság alatt állottak: Gai. 144 veteres enim voluerunt feminas, etiamsi perfectae actatis sint, propter animi levitatem in tutela esse Ulp. reg. 11,1 feminis (tutores consistuntur) ... et propter sexus infirmitatem et propter forensium rerum ignorantiam. Azonban maga Gaius sem tartja teljességgel helytállóknak ezen indoklást, hiszen tisztában van azzal, hogy a mindennapi életben a nők is saját maguk intézik ügyeiket: Gai. 1,190 nam quae vulgo creditur, quia levitate animi plerumque decipiuntur et acquum erat eas tutorum auctoritate regi, magis speciosa videtur quam vera. mulieres enim quae perfectae actatis sunt, ipsae sibi negotia tractant, et in quibusdam causis dicis gratia tutor interponit auctoritatem suam, saepe etiam invitus auctor fieri a praetore cogitur. A politika és a gazdaság ügyeiben tevékeny asszonyokkal Cicero műveiben is találkozunk, ilyenek például a S. Rosciusnak menedéket nyújtó Caccilia vö. S. Rosc. 27 in qua muliere ... quasi exempli causa vestigia antiqui officii remanent. Servilia, Brutus anyja vö. Att. 15,11,2 etenim Servilia pollicebatur se curaturum ut illa frumenti curatio de senatus consulto tolleretur. S maga Terentia is vö. Att. 11,24,3 de Terentia autem ... quid ad hoc addi potest? scripseras ut HS XII permutaret; tantum esse reliquum de argento. misit illa CCI³ mihi et adscripsit tantum esse reliquum. cum hoc parum de parvo detraxerit, perspicis quid in maxima re fecerit. (A nők gyámságá-ról bővebben lásd Scarpini, N.: Studi sulla tutela mulierum. Torino, 1976.) Cicero itt a coemptio következő formáiról, illetve kelleikéről szól: coemptio tutelae evitandae causa, coemptio sacrorum in-terimendorum causa ill. a coemptio matrimonii causa egy alkatrészéről. A coemptio a házasságkötés-nek, illetve az ezzel összefüggő férfi hatalom (manus) megszerzésének az ősi időktől kezdve a confar-reatio mellett igen elterjedt formája volt. (Ehhez bővebben lásd Benedek F.: Die conventio in manum und die Förmlichkeiten der Eheschliessung im römischen Recht. PTE Dolg., Pécs, 1978. (a továbbiakban: Benedek)) A házasságkötés mancipatio, illetve színleges eladás (imaginaria venditio) útján tör-rént, chhez öt félnőrt római polgár tanúnak, egy mérlegtartónak s maguknak a házasulandóknak a je-lenlétére volt szükség vö. Gai. 1.113. coemptione vero in manum conveniunt per mancipationem, id est per quandam imaginariam venditionem; nam adhibitis non minus quam V testibus civibus Ro-

kultusz kihaljon; a jogászok zsenialitása magános öreg férfiakat talált, hogy látszatra megkötött házasságokkal megszüntethessék a házközösségi kultuszt.¹²⁷ Végül pedig az egész civiljogból elhagyták a méltányosságot, magukat a szavakat pedig megtartották,¹²⁸ olyannyira, hogy – mivel egy könyvben példaként e nevet találták – úgy vélték, hogy minden nőt, aki nővélet útján kötött házasságot *Gaiának*¹²⁹ kell hívni. Már maga azon tény is különösnek tűnik számomra, hogy oly sok, s hozzá oly csúcs férfi oly sok év után még mostanra sem tudta eldönteni, hogy mit kell mondani: *a harmadik napon – vagy holnapután, a dolog – vagy per tárgya?*¹³⁰

manis puberibus, item libripende, emit vir mulierem, cuius in manum convenit. Szintén Gaius jóvoltából ismerjük a mancipatio rítusát és az ott elmondandó szavakat. (Gai. 1.119.). Azonban ugyanő jegyzi meg, hogy a jogszerző által a coemptio esetén elmondandó formula nem azonos a mancipatióval szokásossal, ugyanis míg a mancipiumba adott családtag rabszolgai státuszba kerül, addig a mancipatio formájában lezajlott coemptióval megszerzett feleség nem, vö. Gai. 1.123. Illa quidem, quae coemptionem fecit non deducitur in servilem conditionem; at a parentibus et coemptionatoribus mancipati mancipataeve servorum loco constituuntur... Sed differentiae ratio manifesta est, quam a parentibus et coemptionatoribus isdem verbis mancipatio accipiuntur, quibus servi, quod non similiter fit in coemptione. Cicero itt nem a coemptio eredeti fajtájáról, a coemptio matrimonii causáról szól, hanem annak egy pontificalis interpretációval létrehozott válfajáról, a coemptio tutelae evitandae causáról. A nő, aki, miként láthattuk, még szükségképpen gyámság alatt állott, a tutor auctoritásával valakivel coemptio fiduciariát kötött, aki az új gyámként kiválasztott személynek remancipációval adta át a nőt. Ezen utóbbi a hatalma alá került nőt manumissio vindictával felszabadította és ezzel a nő tutor fiduciarius lett (Benedek 19.).

¹²⁷ *sacra interire illi noluerunt horum ingenio senes ad coemptiones faciendas interimendorum sacrorum causa reperti sunt*; a coemptio sacrorum interimendorum causával az ösök kultikus tiszteletével összefüggő kötelezettségek kerültek a hatalom átruházás útján egy harmadik személyhez, általában egy olyan idős férfhez, akinek nem voltak lemenői, illetve örökösei. vö. Plaut. Bacch. 976 comptionalem senem. A coemptionalis senexet általában megfizették azért, hogy a sacra familiaet átvállalta, ha a senex örökös nélkül halt meg, a sacrát senkinek sem kellett folytatnia (Benedek 19.). Cicero hasonló esetek megelőzésére a de legibusban törvény megalkotását javasolta, vö. leg. 2.22. sacra privata perpetua manent.

¹²⁸ *in omni denique iure civili acquiritatem reliquerunt, verba ipsa tenuerunt*; az acquitas Cicéronál minden esetben mérlegelő igazságszót jelöl, az acquitas tehát a iustitiának a konkrét esetben való megvalósulása (Bürge 51.). Ily módon a ius és az acquitas szorosan együvé tartozik, egymásnak inkább szinonimái, semmint kiegészítői, ugyanakkor elméletben nem lehet őket egymástól precízén elválasztani, ehhez lásd Pringsheim, F.: Bonum et aequum. SZ 52. 1932., uő: Ius aequum und ius strictum. SZ 42. 1921. Együttes használatukhoz vö. de orat. 1.173. iudicia privata magnarum rerum obire, in quibus saepe non de facto, sed de acuitate ac iure certetur. Az acquitatem reliquerunt, verba ipsa tenuerunt gondolattal rokon a Cicero által is idézett Summum ius summa iniuria sententia: off. 1.33. Existunt etiam saepe iniuriae calumnia quadam et nimis callida, sed malitiose iuris interpretatione. ex quo illud „summum ius summa iniuria” factum est iam tritum sermone proverbium. Tehát nem a jogrendben rejlik a jogtalanság, hanem a nem megfelelő, rosszindulatú jogértelmezésben, amellyel a jog álarca alatt jogtalanságot követnek el. A szó szerinti jogértelmezés ellentétes a jog általános alapelveivel, amint ezt Celsus is leszögezte vö. D. 1,3,17 scire leges non hoc est verba carum tenere, sed vim ac potestatem.

¹²⁹ *Gaius*; az ősi jog házasságkötési szertartásának egy elemére utal Cicero. Az auspiciumot és a coena nuptialist a domi deductio követte, amelynek megtörténte után a nőlegény a nyilvánosság előtt megkérdezte a menyasszonyt: Quanam vocaris? aki erre az „Ubi tu Gaius, ego Gaia.” feleletet adta, mintegy házasságkötési szándékuk megerősítéséért (Benedek 26.), vö. Quint Inst. or. 1.7.28. quia tam Gaius esse vocitatus quam Gaius etiam a nuptialibus sacris apparet. (vö. Plut. Quaest. Rom. 271. d.c.)

¹³⁰ *‘diem tertium’ an ‘perendinum’, ‘iudicem’ an ‘arbitrum’, ‘rem’ an ‘litem’*; a formulákban szereplő szinonimákat választja kétféle Cicero, a megkötőzéseket a jogászok határozatlanságának és döntésképtelenségének tulajdonítja vö. Prob. litt. sing. gramm. 4,271 fig. 4,9: I D T S P ’in diem tertium sive perendinum’. (A rómaiak az időtartamok számításánál mindig a kezdőnapot is beleszámították az adott időtartamba – vö. Hahn J.: Naptári rendszerek és időszámítás. Budapest, 1998. 62. és köv.) A iudex és az arbiter kezdetben határozatlan különböző fogalmakat takartak vö. Q. Rosc. 10: aliud est iudicium aliud est arbitrium. iudicium est pecuniae certae, arbitrium incertae; 13 ceteri cum ad iudicem causam labefactari animadvertunt, ad arbitrium confugiunt, hic ab arbitrio ad iudicem venire est ausus. Csak a későbbiekben váltak szinonimákká: Gai. 4.17a. QUANDO TU NEGAS, TE PRAETOR IUDICEM SIVE ARBITRUM POSTULO UTI DES. A res és a lis szinonimát Varro így magyarázza: Varro ling. 7,93 itaque quibus res erat in controversia, ea vocabatur lis: ideo in actionibus videmus dici

(28) Így tehát – amint mondtam – soha nem volt meg a consulatushoz szükséges méltóság e tudományban, mivel azt mindenestül kitalált és koholt dolgok teszik ki, a szükséges befolyás pedig még sokkal kevésbé. Ugyanis ami mindenki számára hozzáférhető, s egyaránt használható számomra s ellenfelem számára is, azzal semmiképp sem lehet befolyásra szert tenni. Ezzel tehát nem csupán azon reményt vesztettétek el, hogy tett szívességcieteket kamatoztassátok, hanem azon kérdést is, amelyet gyakorta feltettek nektek, hogy „SZABAD-E TANÁCSOT KÉRNI?”¹³¹ Senkit sem lehet bölcsnek tartani azon tudományban, amely Rómán kívül soha, Rómában pedig, amikor a törvénykezés szünetel, semmiféle jelentőséggel nem bír.¹³² Tapasztaltnak¹³³ sem lehet senkit nevezni, mivelhogyan abban, amit mindenki tud, semmiképp sem állhat fenn nézetkülönbség. Nehéznek pedig nem ítélni, hogy e dolog, hiszen igen kevés és meglehetősen érthető írott forrásban van összefoglalva.¹³⁴ Ezért hát, ha engem feldühítetek, noha felettébb elfoglalt ember vagyok, megígérem, hogy három nap alatt jogtudóssá leszek.¹³⁵ Hiszen amiről írásban perelnek,¹³⁶ az mind írásba van foglalva, s még sincsen semmi oly precízen leírva, hogy ne tudnám hozzáfűzni „AMELY TÁRGYRÓL A PER FOLYIK”,¹³⁷ amiről pedig

‘quam rem sive litem dicere oportet’. Cicero tudatosan választja szét az összetartozó kifejezéseket tudván, hogy a felek nem választhattak a két kifejezés használata közt (Bürge 126.).

¹³¹ *LICET CONSULERE*; hasonlóképpen a mindennapi jogéletből származó, a consulere tevékenységhez kapcsolódó fordulat, vö. de orat. 1,239: cum adilitatem P. Crassus peteret ... accessisse ad Crassum consulendi causa quendam rusticum; qui cum Crassum seduxisset atque ad cum rettulisset responsumque ab eo verum magis, quam ad suam rem accommodatum abstulisset., Hor. Sat. 2,3,192 ‘ergo consulere et mox respondere licebit?’ ‘Consule’.

¹³² *neque extra Romanam usquam neque Romae rebus prolatis quicquam valet*; a Rómán kívüli alkalmazhatóság hiánya Cicero korára már megszűnt, hiszen a szövetséges háború után egész Itália megkapta a római polgárjogot. Azon tény pedig, hogy bizonyos időkben a törvénykezés Rómában szünetelt, természetesen nem jelentette azt, hogy a jog erre az időre hatályát veszítette volna.

¹³³ *peritus*; utalás a iuris peritus megnevezésre vö. leg. 2,52 iuris civilis estis peritissimus; off. 2,50 qui iuris civilis in primis peritus fuit. de orat. 1,242 in eo autem iure quod ambigitur inter peritissimos. fam. 7,10,1 (Trebatiusnak írja) quod si in Britanniam quoque profectus esses, profecto nemo in illa tanta insula peritior te fuisset., fam. 7,16,3 sed tamen est quod gaudeas; constat enim inter omnis neminem te uno Samarobrivaec iuris peritorem esse.

¹³⁴ *per paucis et minime obscuris litteris continetur*; a res enim sunt parvae megjegyzéshez hasonlóan Cicero itt a jogtudomány csekély jelentőségére mutat rá, míg ott annak módszereire, itt annak tárgyára utal, vö. de orat. 1,192: omnia sunt enim posita ante oculos, conlocata in usu cotidiano, in congressione hominum atque in foro, neque ita multis litteris aut voluminibus magnis continentur, eadem enim clata sunt primum a pluribus; deinde paucis verbis commutatis etiam ab eisdem scriptoribus scripta sunt sapientius.

¹³⁵ *triduo me iuris consultum esse profitebor*; ugyancsen szellemben, ám ironikus villanat nélkül: de orat. 1,185 nam si esset ista cognitio iuris magna atque difficilis, tamen utilitatis magnitudo deberet homines ad suscipiendum discendi laborem impellere. sed, o di immortales, non dicere hoc, audiente Scaevola, nisi ipse dicere soleret nullius artis sibi faciliorem cognitionem videri. Cicero hosszabb kitérő után itt tér vissza az eloquentia és a iurisprudentia közti contentióhoz.

¹³⁶ *quae de scripto aguntur*; utalás a legis actiókat leváltó formuláris perre, amelyben immáron az írásbeliség is szerephez jutott, s minthogy a formula szavai nem voltak oly szigorúan meghatározva, mint a legis actióké, úgy azokat szükség szerint lehetett változtatni. Noha a későbbiekben a formuláris eljárás esetén a jogászok az agere per formulas, agere per concepta verba megjelöléseket használták (vö. Gai. 4,30 ut per concepta verba, id est per formulas, litigaremus), Cicero itt némiképp pontatlanul fogalmaz. Megjegyzendő, hogy a contentio egész szövegében ez az egyetlen terminológiai lazaság, amely Bürge szerint arra vezethető vissza, hogy Cicero célja itt nem a formula szavainak pontos visszaadása volt, s hogy a formuláris per fejlődésének kezdetén a terminológia még nem volt oly szilárdan meghatározott, mint Gaius korában. Felettébb hatásos a formuláris eljárásra vonatkozó megjegyzések elhelyezése, hiszen míg a legis actiók esetében Cicero azoknak túlságosan bonyolult szerkesztését emelte ki, addig a formuláris per bemutatásakor leginkább annak egyszerű voltára helyezi a hangsúlyt, jelelve ezzel, hogy az eljárás mindenki számára meglehetősen áttekinthető s felettébb könnyen megtanulható (Bürge 131.).

¹³⁷ *QUA DE RE AGITUR*; a formulában a bíró kinevezését és a felek megnevezését követi, a demonstratiohoz tartozik: Gai. 4,47 IUDEX ESTO QUOD A. AGERIUS APUD N. NEGIDIUM MEN-

szóban kérnek tanácsot, arra vonatkozóan a legkisebb kockázat nélkül lehet véleményt mondani. Ha az ember azt feleli, amit kell, *úgy fog tűnni, hogy ugyanazt felelte, amit Servius*,¹³⁸ ha más feleletet ad, úgy fog tűnni, hogy ismeri az ellentmondásos joganyagot, és foglalkozik vele.

(29) Éppen ezért nem csupán katonai érdemet kell formuláitok és kereseteitek fölé helyezni, hanem az ékesszólás művészetét is, amely tekintélyben messze és sokban felülmúlja a ti tevékenységeket. Így hát számomra úgy tűnik, hogy kezdetben a legtöbben inkább ezt (ti. a szónoki dicsőséget) akarták, később pedig, mivel ezt nem voltak képesek elérni, főképp ahhoz (ti. a jogtudományhoz) *szüllyedtek alá*.¹³⁹ Miként a görög művészekről mondják, *hogy azok lettek fuvolások, akik nem tudtak citerán játszani*,¹⁴⁰ akként mi is úgy véljük, hogy akik nem lehettek szónokká, azok fanyalodtak a jogi tanulmányokra. Nagy teher nehezedik a szónokra, nagy a feladata, nagy a tekintélye, ám a legnagyobb azon népszerűség, amely neki osztályrészül jut. Töltekek ugyanis államunk egyfajta jólétét várjuk, a szónokoktól viszont magát annak üdvét. Emellett véleményeiteket s döntéseiteket az ékesszólás gyakorta megdönti, s azok a szónok támogatása nélkül nem állhatnak meg. Ha abban eléggé messzire jutottam volna, takarékosabban bánnék a dicséretével; most nem szólok magamról semmit, csak azokról, akik az ékesszólásban kiemelkednek, vagy a múltban kiemelkedtek.

(30) E a két hivatás tehát az, amely az embereket a közméltóság legfőbb fokára emelheti: az egyik a hadvezéré, a másik a jó szónoké. Ez őrzi meg a béke intézményeit, az tartja távol a háború veszedelmét. Ám a többi crény, így az igazságosság, a megbízhatóság, az erkölcsös-ség, s a mértékletesség önmagában nagy értékkel bír; mindenki tudja, Servius, hogy ezekben kitűnsz. Most viszont azon tevékenységekről fogok szólni, amelyek hivatali méltósághoz juttatnak, nem pedig az egyes emberek személyes értékeiről. Mindezen foglalkozást kitépik kezüinkből, mihelyst valamely új nyugtalanság harci riadót jelez. Ugyanis, amint *a tehetséges költő*¹⁴¹ és igen megbízható tekintély mondja: mihelyst megkezdődik a háború, *„kiűzik körünkből”*¹⁴² nemcsak a ti fecsegő *áltudományotokat*,¹⁴³ hanem *a dolgok úrnőjét*¹⁴⁴ is, *„a bölcsé-*

SAM ARGENTEAM DEPOSITUM, QUA DE RE ID AGITUR. Cicero is gyakran használja e fordulatot, vö. Brut. 275 QUA DE RE AGITUR autem illud, quod multis locis in iuris consultorum includitur formulis, id ubi esset videbat, top. 95: quae ex statu contentio efficitur, eam Gracii „crinomenon” vocant, mihi placet id, quoniam quidem ad te (sc. Trebatium) scribo, QUA DE RE AGITUR vocari; fin. 2,3 omnis oratio praescribere debet ut quibusdam in formulis EA RES AGATUR.

¹³⁸ *idem videre respondisse quod Servius*; vö. fam. 7,17,3 'hoc', quemadmodum vos scribere soletis in vestris libris, 'idem Q. Cornelio videbatur'. (A respondere tevékenységhez bővebben lásd Pólay 1988. 47.)

¹³⁹ *delapsi*; Servius életéről írva Cicero a Brutusban is hasonló megjegyzést tesz: Brut. 151. et in isdem exercitationibus ineunte aetate fuimus et postea una Rhodum ille etiam profectus est, quo melior esset et doctior; et inde ut rediit, videtur mihi in secunda arte primus esse maluisse quam in prima secundus. vö. orat. 141: quis umquam dubitavit, quin in re publica nostra primas eloquentia tenuerit semper urbanis pacatisque rebus, secundas iuris scientia?

¹⁴⁰ *eos auocos esse qui citharoedi fieri non potuerint*; Cicero itt ismét egy sententiát idéz, és ezzel feltehetően utal a jogász-fuvolás hasonlatra (Mur. 26.). Az antik felfogás szerint a szabad emberhez jobban illett a húros hangszer, mint a fuvola, mivel az előbbihez játék mellett énekelni is lehetett, az utóbbi azonban játék közben még el is torzította az emberi arcot, vö. Apollón és Marsyas története lásd Graves, R.: A görög mítoszok. Budapest, 1981. I. 105. és köv.

¹⁴¹ *etenim, ut ait ingeniosus poeta*; Quintus Ennius (239-169), bővebben lásd Vahlen I.: Ennianae Poesis Reliquiae. Lipsiae, 1903.; Jocelyn H. D.: The Poems of Quintus Ennius. ANRW 1972. 1. 2. 987-1026., további irodalmat lásd Adamik T.: Római irodalom az archaikus korban. Budapest, 1993. 145. (a továbbiakban: Adamik)

¹⁴² *Pellitur e medio sapientia, vi geritur res; spernitur orator bonus, horridus miles amator./ haut doctis dictis certantes nec maledictis/ miscunt inter sese inimicitiam agitantes./ non ex iure manum concertum, sed magis ferro/ rem repetunt, regnumque petunt, vadunt solida vi.*; (Vahlen 268-73) Gellius e sorokat a manum concertum kifejezés miatt idézi (Gell. 20.10.4.) Ennius Annalesének nyolcadik könyvéből. Adamik fordításában: Innen a bölcsesség menekül, mindent csata intéz/ megvetik azt, aki jó szónok, szeretik csak a harcost./ Nem finom élcel küzdenek itt, nem a szellemes átkok/ röpködnek köztük amikor haretérre kiállnak./ Nem kézzel vesznek jogosan, hanem ostoba karddal/ vesznek el értéket, bírodalmat: törnek előre. (Adamik 143.) Tótfalusi István fordításában: Megfut a bölcsesség a szivékéből, úr az

letet, erőszak irányítja a tetteket, megvetik a szónokot”, nem csupán az unalmas beszédűt, hanem „az ékesszavút, csak a szilaj katonát kedvelik”, a ti foglalkozásokat pedig mindenestül alulmarad. „Nem a törvény elől, fegyverrel követelik a vagyont.”

Ha tehát így áll a dolog, *Sulpicius, úgy vélem, térjen ki a fórum a hadi tábor, a béke a háború, a toll a kard, s az árny a napfény elől*,¹⁴³ államunkban azon dolog álljon az első helyen, amely által államunk maga is mindenképp között az első.

IV.

A „*studiorum atque artium contentio*” összefoglalásaként *Quintilianus* egy, az egész *pro Murenára* vonatkozó vélekedését idézhetjük, melyben elismerően szól *Cicerónak* azon eljárásáról, amellyel *Sulpicius*nak minden erényét elismerte, és dicsőítte ugyan, ám mégis eltanácsolta attól, hogy a *consulatusra* pályázzék: *Quint. Inst. or. 11.1.68 quam decenter tamen Sulpicio, cum omnes concessisset (sc. Cicero) virtutes, scientiam petendi consulatus ademit! quam molli autem articulo tractavit Catonem! Cicero* a humor s az ironia fegyverével veszi el *Sulpicius* és *Cato* vádjainak az élet. Ennek során a jogászok ellen irányuló komikum hatását fokozandó többször használ: grécizmusokat, így például *mysteriis*; *Chaldaeis* (25); *auloedos ... citharoedi* (29); *proverbiuumok* és *proverbiuum-szerű* fordulatokat – *operam perdidisti* (23); *qui coricum oculis confixerit* (25); *eos auloedos esse qui citharoedi fieri non potuerint* (29); jogászi zsargonból vett kifejezéseket – *actionem instituis; tu caves ne, tui consultores capiantur; ut aquae pluviae arceatur; in finibus regendis* (22); a különféle (*legis actio*s és *forularis*) perekből származó idézeteket, amelyekhez köznyelvi, csevegő hangú megjegyzéseket fűz – *bellissime; FUNDUS, QUI EST IN AGRO, QUI SABINUS VOCATUR. satis verbose, cedo, quid postea EUM EGO EX IURE QUIRITTIUM MEUM ESSE AIO. Quid tum? INDE IBI EGO TE EX IURE MANUM CONSERTUM VOCO., loquaciter, UNDE TU ME EX IURE MANUM CONSERTUM VOCASTI INDE IBI EGO TE REVOCO.; ne pulchrum se ac beatum putaret; carmen compositum est; cum ceteris rebus absurdum; SUIS UTRISQUE SUPER STITIBUS PRAESSENTIBUS ISTAM VIAM DICO, ITE VIAM, REDITE VIAM.; isdem ineptiis fucata sunt illa omnia; QUANDO TE IN IURE CONSPICIO; ANNE TU DICAS QUA EX CAUSA VINDICAVERIS? (26); diem tertium an perendium, iudicem an arbitrum, rem an litteram (27); LICET CONSULERE?; QUA DE RE AGITUR (28). Ezzel szemben amikor a *res militarisre*, illetve az *eloquentiára* tereli a szót, stílusa ünnepélyesen emelkedett lesz: *summa dignitas est in iis qui militari laude antecellunt; gravis etiam illa est et plena dignitatis dicendi facultas; et senatus, et populi et eorum qui res iudicant mentes permovere; cum haec eadem res plurimas gratias, firmissimas amicitias, maxima studia pariat (24); magnus dicendi labor, magna res magna dignitas, summa autem gloria (29); duae sint artes, quae possint locare homines in amplissimo gradu dignitatis, una imperatoris, altera oratoris boni (30).**

Világosan kitűnik azonban, hogy kijelentéseinek nem csekély része rétorikai *topos*, egy foglalkozási csoportot (jelen esetben a jogászokat) illető általánosan elterjedt kritikai vélekedések megismétlése – amelyek közül ugyanakkor nem egy a jogos bírálathangján szól. A di-

erőszak,/ jó szónok becse vész, csak a vad katonát szeretik már,/ nem szíves szóval, a vetekvők csűf szidalommal/ illetik egymást, visszavonásra dühöngve szívükbe,/ nem viszi perbe ügyét, ki-ki karddal dönti a dolgát,/ trónra mohón támad, dulakodván durva erővel. (In: Római költők antológiája. Budapest, 1963. 8.)

¹⁴³ *simulatio prudentiae*; ironikus utalás a iuris prudentia kifejezésre.

¹⁴⁴ *illa domina rerum*; a bölcsélet vö. leg. 1,58 ita fit ut mater omnium bonarum rerum sit sapientia. Tusc. 1,64 philosophia vero, omnium mater artium.

¹⁴⁵ *cedat, opinor, Sulpici, forum castris, otium militiae, stilus gladio, umbra sol*; mintegy békejebbot nyújt *Sulpicius*nak, akit itt név szerint meg is szólít, hiszen nem csupán a iuris prudentia, hanem az eloquentia is a fórumon kifejtett tevékenységek közé tartozik. (Némiképp ellentétes az adott helyzet diktálta kijelentés a korábban idézett, *Cedant arma togae concedat laurea laudi. (off 1.77.)* gondolattal.).

cséret mindig az adott személyhez, *Sulpicius*hoz szól, ám a gáncs csupán annak foglalkozását érinti. *Cicero* a *pro Murena*ban nem a jogtudománynak s a jognak mint normarendszernek általános jelentőségét, a köz s az állam életében betöltött szerepének fontosságát taglalja, hanem egy adott – s amint láttuk, meglehetősen kényes – politikai helyzetben tesz – sikeres – kísérletet arra, hogy kikerülje Murena elítélésének, s ezzel a *Catilina* összeesküvés fellángolásának *Scylláját*, s a kedves barátjától, *Sulpicius*tól való bántó elidegenedés *Charybdis*ét. Mindvégig óvakodik attól, hogy a jogrend alapjait megingassa, bírálata a felszínen marad; amely bírálata – miként a *res militaris* dicsérete is – nem feltétlenül *Cicero* saját meggyőződése, hanem csupán a szónoki helyzet diktálta szükségszerűség.¹⁴⁶

¹⁴⁶ Epitoma: Mense Iulii anno sexagesimo tertio ante hanc temporum rationem consules subsequentis anni Lucius Licinius Murena legatus olim Lucilli et Decimus Iunius Silanus affinis Catonis designati sunt. Candidati fuerunt quoque in comitiis Lucius Sergius Catilina et Servius Sulpicius Rufus iuris consultus eminentissimus suae aetatis, qui consules creati non sunt. Sulpicius se deceptum esse merito censuit, quia nobili genere natus anno septuagesimo quinto in Ostia quaestor, post decem annos praetor et multos per annos iudex et praeses perpetuus quaestionis de peculatu et amicus Ciceronis erat. Vir ingenio excellentissimus nobilisque – ut ipse Cicero concidit – eloquentia quoque eminuit, anno quadragesimo tertio legatus oratorque pacis mortem obiit. Quo defuncto Cicero statuum ei ponendam proposuit. Non longe ante hanc orationem habitam Cicero consul legem Tulliam de ambitu tulit, quo crimen ambitus multo gravius intentiusque puniretur. Illo tempore Cicero in coniuratore Catilinam cum Catone conlaboravit. Cum divulgatio maxima facta esset, Cato praeter affinem Silanum unumquemque designatorum consulum de ambitu – iam nova severissima lege – se accusaturum esse promisit. Sulpicius, cum electio nondum facta esset, non consulatum sed indicia criminis aliorum praeparabat. Ea de causa cum Decimus Iunius Silanus et Lucius Licinius Murena consules creati essent, Servius et Cato – Servio Sulpicio minore et Postumio adiuvantibus – eos ambitus accusaverunt. Servius iniuriis acceptis, at Cato solum moribus severissimis ductus est. His condicionibus Cicero ad pessimum circum vitiosum devenit. Servius veterrimus amicus Cato conpugnator pro re publica tuenda fuit, ipse mox ante legem graviolem de ambitu tulit. Initio mensis Novembris coniuratio vehementer exarsit, et exacte eo tempore Cato – sicut Stoicorum est – promissum persolvens Murenam consulem arguit, ut ei magistratum abrogaret. Cicero periculum immensum vidit, quod in rem publicam intentum esset, si D. Iunius Silanus consul unus solus rei publicae tanto in discrimine praecisset. His rebus coactus est Cicero, ut Murenam de amico Sulpicio, socio Catone et lege a semet lata defenderet, ut eo defenso rem publicam de Catilinae coniurationem tueri posset. Hic argumentis, offensionibus et factis ita utendum erat, ut animos iudicum et populi ad Murenam verteret, at adversarios propter amicitiam et necessitatem temporum ne nimis vulneraret. Quintilianus elegantiam et temperantiam iocandi Ciceronis laudat: „quam decenter tamen Sulpicio, cum omnes concessit virtutes, scientiam petendi consulatus ademit! quam molli autem articulo tractavit Catonem!” Cicero quippe homo et amicus Servio, quippe consul et defensor Murenae adfuit. Qua de causa tamquam de hominibus iudicandum esse negligens numquam Catonem philosophum in ridiculum vertit, at superlatiões Stoicorum, et non Murenam imperatorem cum Sulpicio iuris consulto contendit, at militiam cum iurisprudencia. Offendere Sulpicium et Catonem nullo modo intendit, solum iudices et auditores exhilarare conatur. Perinde solum verba omnibus nota detrita et pervulgata iurisprudenciae deridet, at non ulla quidem ratione ordinem iuris civilis labefacit.